

יצחק מרדכי כהנא שליט"א

ספר גרן ארנ"ן

על

חמשה חומשי תורה

לרבי

אליעזר נחמן פואה

.

פרשת וירא

.

עריכה ראשונה בלתי מוגה

הוצאת ספרים בצורה הנכונה

ז.ה.ל.צ.י.ב.
ג.ע.ו.נ.מ. ע.מ.י.ע.ש.ו.

ספר גרן ארנ"ן

על סדר בראשית

אמרות טהורות, מזוקקות וברות, אתה הקורא תשמרם, הכינם וגם חקרם
האלוף האלהי, החסיד הקדוש, העניו, המקובל, בוצינא קדישא
איש אלקים קדוש הוא, אשר בצלו נחיה בגוים, צדיק יסוד עולם

כבוד מהר"ר **אליעזר נחמן פואה** זצוקלל"ה
המכונה בשם ארנ"ן

בעל מחבר ספרי מדרש בחידוש על הגדה של פסח
זכרון אבות על מסכת אבות, דרכי התשובה על ענין התשובה, ועוד

עריכה ראשונה בלתי מוגה

יצא לאור לראשונה מכתובת יד קדוש המחבר נבג"מ
בתוספת ציונים, הערות ושינויי נוסחאות על פי ששה כתבי יד
על ידי

מכון הוד והדר

ברוקלין נוא יארק ה'תשפ"ג

ספר גרן ארנ"ן על סדר בראשית
חדש מתוך כתיבת יד המחבר

יוצא לאור על ידי:

מכון הוד והדר

הוצאת ספרים בצורה הנכונה

published and copyrighted © 2022 by:

Mechon

Hod Vehodor Publications Inc.

1370 51 STREET SUITE 7D / Brooklyn, New York 11219-3584
T 917 450 3945 F 718 854 3302 E hod.vehodor@gmail.com

THE ENTIRE TEXT HAS BEEN NEWLY SET DESIGNED AND EDITED,
NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM,
INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL, IN WHOLE OR
PART, WITHOUT THE WRITTEN PERMISSION AND CONSENT
FROM THE COPYRIGHT HOLDER

להשיג הספר

בארה"ב:

הוצאת ספרים נר למאור

718 384 1324

בארץ הקודש:

הפצת ספרים וועג בע"מ

053 315 6312

לזכרון עולם

לעד בספר יוחק, ברית עולם בל ימחק
לעטר פתורא, ברזא יקירא, נשמת
רבינו הגדול אדמו"ר הגאון הקדוש,
עמוד התורה וההוראה, עט"ר ונזר תפארתינו,
המפורסם בתורתו צדקתו חסידותו ופרישותו
הרביץ תורה והעמיד תלמידים
מגזע אראלים ותרשישים

כקש"ת מרן **משה נתן נטע** זצוקלה"ה זי"ע
בן הגה"צ מוה"ר **מנחם מענדל** זצ"ל אב"ד פאלגאר
אב"ד ור"מ דק"ק **מאקאווא** יצ"ו

ובעל עטרת משה

עלתה נשמתו למרום בשבת קודש פרשת וירא
ביום כ' לחדש מרחשון שנת תשמ"ג לפ"ק

מעת עלותו לארץ הקודש
זרח אור תורתו ועבודתו הקדושה

בעיר **קרית אתא** ת"ו
ושם חלקת מחוקק ספון
עד ביאת ינון

Editing • Page layout • Printing • Binding

Hod Vehodor Publications Inc.

T 917 450 3945 • F 718 854 3302

E hod.vehodor@gmail.com

באלוני ממרא. יש מפרשים^ב, כי אלון הוא אלן הנקרא בלע"ז רוביר"א, ופריו יש לו קליפה שאינו חופה כל הפרי, ושמו יאור"ה בלע"ז, שיש בתחתיתו כעין קערה. ונגלה עליו השם יתברך, לרמוז לו כיצד צריכה^ה שתהא המילה, והוא שתהיה כדוגמת פרי האלון שמגולה ראשו, כך צריך לגלות המילה בפריעה.

והוצרך לומר לו^ה הדבר הזה, לפי שהוא לא היה צריך לפרוע, שנתמעך בתשמיש, כמו שכתב רש"י (לעיל יו, כה ד"ה בהמול),^ה והיה ללמד לו איך יעשה לבני ביתו.

והוא יושב פתח האהל כחם היום. אחר שנימול התחיל רוח אלקים לפעמו, וראה בנבואתו, והנה מדת הדין מתוחה בעולם, ועל כן הלך וישב לו פתח האהל כל יצען^ז, הוא השער אשר צדיקים יבואו בו^ז, לידע את אשר יגזור ה' על

(יח, א) **וירא אליו ה' באלוני ממרא** והוא יושב פתח האהל כחם היום. ראוי לשים לב אל מה שלא מצינו שהוא יתברך דבר אתו^א מאומה.

ואפשר לומר, כי בא להודיע, כי כשאדם עושה מצוה אחת, הקדוש ברוך הוא בא לראות באיזו כוונה עושה אותה, כדי לשלם לו או לבניו גמולו, על כל פרט ופרט כראוי. בגדל ערכו של אברהם, שזכה לראות פניו יתברך כשבא לראות פניו איך הוא עושה^ב בחיבה מצות הכנסת אורחים. והעיד הכתוב, כי כל מה שעשה - לא היה מפני שהוא יתברך רואהו, אלא לכבד האורחים בלבד. ועל כן מכל פרט ופרט ממעשיו, שלם הקדוש ברוך הוא לבניו, במדבר, בישוב, [ו]לעתיד לבא (בראשית רבה בפרשת פ"ח, י). והדברים שעשה בעצמו שילם להם בעצמו, ואת שעשה על ידי שליח שילם על ידי שליח, כמו שאמרו במדרש (בבא מציעא פו, ב) א.

שינויי נוסחאות

א. בכי"ל: 'מאומה' מכאן אמרו (ראה רש"י, מורח ונור אייה כאן) שבא לבקר החולה. ועוד אפשר לומר, כי בא להודיע... ב. בכי"ל: 'וכאן זכה אברהם לראות'. ג. בכי"ל: 'בכוונה'. ד. על פי כי"ל. ה. בכי"ל: 'שתהיה'. ו. בכי"ל: 'שתהא כעין הפרי של האילן שמגולה ראשו'. ז. בכי"ל: 'את הדבר'. ח. בכי"ל: 'אך היה ללמד'. ט. בכי"ל: 'יעשנה'. י. בכי"ל: 'שפע האלקים'.

ג. ראה ישעיה לג, כ. וראה רש"י שם: "כל יצען - כל יסח". וראה רד"ק שם: "פירוש, אהל שלא יורד ולא יהיה מצע לעולם, אלא לעולם יהיה פרוש ונטו".

א. והובא בחלקו ברש"י להלן פסוק ד, ד"ה יקח נא. וראה גם מכילתא פרשת בשלח, מסכתא דויהי פתיחתא. שמות רבה בשלח פכ"ה, ה.

ד. על פי תהלים קיח, כ.

ב. ראה ...

העולם. וזהו אומרו: כחום היום, כלומר, בראותו ^{יא} שהיתה מתחמם והולך המדת הדין, וירא אליו ה', היא מדת הרחמים^{יב}, לרמוז לו, שהדין לא היה בשבילו אלא בשביל סדום וחברותיה, ^{יג} כמו שאמר לו אחר כך.

מאמר 'פתח טוב פתחת לעוברים ושבים' (רבה בפרשתן; פמ"ח, ח), 'פתח האהל',

פתח טוב פתחת לעוברים ושבים, פתח טוב פתחת לגרים, שאלולא את לא בראתי שמים וארץ, שנאמר (ישעיה מ, כב): 'וימתחם כאהל לשבת'. שאלולא את לא בראתי גלגל חמה, שנאמר (תהלים יט, ה): 'לשמש שם אהל בהם'. שאלולא את לא בראתי הירח, שנאמר (איוב כה, ה): 'הן [עד] ירח [ו] לא יאהיל', עד כאן. ראוי ^{יד} לדקדק, מה הוקשה לו לבעל המאמר בפסוק 'והוא יושב' ^{טו} וכו', שמוציא אותו מפשוטו, ודורשו כמו שעשה.

^{טז} אך אפשר לומר, שהוקשה לו, ראשונה שאין לאהלים פתח ^{טז} להיותם מיריעות, והם סמוכות זו לזו, ^{יז} וכשרוצה האדם ליכנס בתוכו מגביה הקצה האחד, כמו שעושין להגביה הוילון, ומשנכנס ^{יח} מאליו נסתם, ואם כן, 'פתח האהל' הכרח הוא לומר שאינו אהל מיריעות.

עוד, מאי 'האהל', בה"א הידיעה, היה לו לומר 'פתח אהל'.

על כן אמר, כי האהל הזה הוא האהל שאמרנו. והנה עד עכשיו הפתח הזה היה סתום, שכל אותם שנכשלו בעבירות

לא חזרו, ועל כן המדת הדין פעלה בהם ברוגז. עכשיו עמד אברהם פתח האהל והעמידו פתוח, שכל הרוצה ליכנס יבא ויכנס. ^{יט} והוא הטעם שלא היתה מדת הדין מתוחה בעולם, כמו שהיתה ^כ מקודם בדור אנוש ודור המבול ודור הפלגה. ואם מצינו באנשי סדום ^{כא} שפעלה בהם בקושי, היה לפי שלא לקחו מוסר^{כב}, כי הנה אברהם שלח ^{כב} אצלם אליעזר עבדו להזהירם, ולא די שלא שמעו לו אלא בקשו ^{כג} לפגוע בו, כמו שהובא במדרש (סנהדרין קט, ב).

^{כד} ולזה אמר בעל המאמר: פתח טוב פתחת לעוברים ושבים, היינו, לאותם שעברו על דעם קונם ושבים בתשובה. ולא לעוברים ושבים בלבד פתחת פתח, אלא גם לגרים, כי הפתח ההוא נקרא 'שערי צדק', בו נכנסים כל גרי הצדק, ואז התחילו, כי אברהם ראשון לגרים היה^{כז}. ומדקאמר: והוא יושב פתח האהל, משמע שהוא גר שם בקביעות, לרמוז שהוא קיומו של עולם, ^{כח} כמו שבשבילו נברא, שנאמר (לעיל ב, ד): 'אלה תולדות השמים והארץ בהבראם' - 'באברהם' (בראשית רבה בראשית פי"ב, ט), כלומר, נבראו לפי שאברהם ^{כט} יקיימם, וכל המקיימו נקרא אברהם.

וזהו שאמרו חכמים (בראשית אברהם, יצחק נקרא אברהם, יעקב נקרא אברהם) רבה תולדות פס"ג, ג): "אברהם נקרא אברהם, יצחק נקרא אברהם, יעקב נקרא אברהם", והוא הדין ^{לכל} יתור הצדיקים שקומתם שלימה, ^ל ואברהם הם מספר אברהם^ל. וכן כתיב

שינויי נוסחאות

יא. בכ"ל: 'שהיה'. יב. בכ"ל: 'כאשר הראה לו'. יג. בכ"ל: 'לעורר'. יד. בכ"ל: 'וגו' במקום 'וכו' וכן בכל הפרשה. טו. בכ"ל: 'אמנם'. טז. בכ"ל: 'לפי שהם'. יז. בכ"ל: 'וכאשר רצה'. יח. בכ"ל: 'חזור ונסתם'. יט. בכ"ל: 'ולזה מצינו שלא...'. כ. בכ"ל: 'עד אותו זמן בדור אנוש... הפלגה ועל גת' (י). כא. בכ"ל: 'שנענשו במדת הדין הקשה, היה לפי שלא לחקו מוסר'. כב. בכ"ל: 'אליהם'. כג. בכ"ל: 'להזיק'. כד. בכ"ל: 'זוה הוא אומרו: 'פתח...'. כה. בכ"ל: 'וכן אמרו: שבשבילו...'. כו. בכ"ל: 'יקיימו'. כז. בכ"ל: 'כל'. כח. בכ"ל: 'שאברהם'. כט. בכ"ל: 'אברהם'.

ז. ראה סוכה מט, ב. זח"ב משפטים צה, א.
ח. היינו רמ"ח; ראה אהלות פ"א, מ"ח. וראה זח"ב

ה. ראה בראשית רבה נח פל"ג, ג.
ו. על פי ירמיה ז, כח.

כן נסתפק אם הם אנשים או מלאכים,¹² וכליותיו יעצוהו¹³ להתנהג עמם בדרך השובה לאנשים ולמלאכים. ולכן בתחלה רץ לקראתם והשתחוה להם, אולי הם מלאכים. ויאמר אדני, יש אומרים שהשם הזה הוא קדש, ויש אומרים שהוא חול¹⁴, וכלם דברי אלקים חיים, כי אברהם דבר עמהם באופן¹⁵ שיובנו דבריו בשני ענינים, היינו,¹⁶ כאלו מדבר עם קדישין עלאין הם המלאכים,¹⁷ וכאלו מדבר עם אנשים חשובים. ולזה בא הקמ"ץ תחת הנו"ן, המורה קדושת ה',¹⁸ וכן השתחוה להם כאמור. וכן אמר: אל נא תעבור מעל עבדיך, בלשון יחיד, שאם הם מלאכים, הם מעולם היחוד, [ה"ן] כיחיד יחשבו, ושםם כשם רבם¹⁹. וְאַחֲרֵי כֵן אָמַר לָהֶם: יוֹקֵחַ נָא מֵעַט מִיַּם וְשֹׂאֵר הָעֵנִין, שמא אנשים הם, וכשראה²⁰ שקבלו דבריו: ויאמרו בן תעשה כאשר דברת, חשבם לאנשים.

ואולי גם דברים אלו אפשר לפרשם על בחינת המלאכים, המים כנגד מלאך החסד²¹, העץ כנגד מלאך הרחמים, שהוא

(להלן יח, יח): 'ואברהם היו יהיה', אין העולם חסר משלשים אברהם (ירושלמי עבודה זרה פ"ב, ה"א). וזוהו אומרו: והוא יושב פתח האהל, כלומר, ישובו של כל דבר שנאמר בו אהל, הלא הם 'השמים והארץ' כסוכל צבאם'. והגם כי הארץ אין כתיב בה אהל, הכרח הוא מציאותה, כדי שהשמים יהיו עליה אהל, שאלו לא היתה דבר תחת האהל, גם האהל לא יקרא אהל. מלבד כי גם הארץ היא אהל, על התהומות ועל הארצות שתחת ממנה שבעה הם²².

(יח, כ"ה) וַיֵּשָׂא עֵינָיו וירא והנה שלשה אנשים נצבים אליו. כשראה שהאנשים האלו נצבים, היינו עומדים על עומדם ואינם משתחווים לו, כי כן משמעות מלת 'נצבים', כמו שאמרו על דתן ואבירם (במדבר רבה קרח פ"ח, ד): [וידתן ואבירם] יצאו נצבים' (במדבר טז, כז).²³ וכן 'ונצבתם לפני פרעה'²⁴. תמה אברהם²⁵ שגדול שמו בגוים²⁶, וכבר הושוו כל האומות להמליכו עליהן²⁷, ועל

שינויי נוסחאות

כט. בכ"ל: 'גלגלי חמה ולבנה, והגם...'. ל. נוסף מכ"ל. לא. בכ"ל: 'שלא' (י) [השתחוה למשה כמו שהיו מחויבים לעשות, וכן 'ונצבתם... פרעה', שלא היה משתחוה לו. תמה...]. לב. בכ"ל: 'כי גדול שמו בכל העולם'. לג. בכ"ל: 'זבחר להתנהג עם האנשים ועם המלאכים, ולכן...'. לד. בכ"ל: 'שישמע מדבריו שני...'. לה. בכ"ל: 'שידבר עם...'. לו. בכ"ל: 'ויראה גם כן שידבר עם...'. לז. בכ"ל: 'ורץ לקראתם והשתחוה להם אולי מלאכים הם. וכן אמר...'. לז. על פי כ"ל וכ"פ. לט. בכ"ל: 'זאת...'. מ. בכ"ל: 'כשקבלו'.

יב. ראה בראשית רבה לך פמ"ב, ה ופמ"ג, ה.

יג. ראה שם.

יד. ראה שם חיי פס"א, א.

טו. ראה רש"י, ד"ה ויאמר אדני. ילקוט שמעוני בפרשתן, רמז פב.

טז. ראה ספר התמונה, תמונה שניה: 'ושם מלאך כשם רבו'.

יז. ראה זח"ג פנחס רנה, א ברעיא מהימנא. תיקוני זוהר תיקון יט לח, א. וראה תיקוני זוהר חדש ס, ב: "מלאך החסד ודא מיכאל".

רעו, א בתוספות זוהר סימן ט. זוהר חדש פרשת תשא עג, ב.

ט. ראה אבות דרבי נתן (נוסח א), פל"ז. ויקרא רבה אמור פכ"ט, יא [ולהעיר מזה"א רנג, ב בהשמטות].

י. וראה רש"י שם, ד"ה יצאו נצבים.

יא. לכאורה כוונת רבינו למה שנאמר (שמות ז, טו): 'ונצבת לקראתו'. וראה רמב"ן שם (ד"ה ואמר במקצת): "שיעמוד כנגדו ביד רמה". וכן כתיב (שם ח, טו) 'והתיצב לפני פרעה'.

(יח, ח) **וַיִּקַּח חַמָּאָה וְחֵלֶב**. היא ההכנה שכבר עשה לאורחים שהיה ממתין שיעברו עליו, כי לא יתכן שעדיין לא הכין כלום לסעוד, וכבר היה 'כחוס היום'. אבל כשראה שהאנשים האלו ^מהם חשובים מאד, הוסיף ליקח 'בן בקר רך וטוב' (לעיל פסוק ז), ובעוד שהיו אוכלים החמאה וחלב, **בָּשַׁל הַבָּשָׂר**.

אִי נמי. אפשר כי האנשים האלו באו בשחרית, וזהו אומרו: 'כחוס היום', ולא 'כחוס' בבית, כלומר, ^משהיה התחלת החום, והוא כמו שליש היום, שכן אמרו רז"ל (ברכות כז, א): "מתי הצל צונן והחמה חמה, הוי אומר בארבע שעות". וסעודת תלמידי חכמים היא בשש שעות (שבת י, א. פסחים יב, ב). ולכן נתן להם בסעודה ראשונה דברים המקררים, חמאה וחלב ^ב, עם פת לחם ^מדהיינו מעט, כי פת הוא מלשון (ויקרא ב, ו): 'פתות אותה פיתים', שהיא פרוסה ^ב, ^מהוא מעין פת של שחרית שגם התלמידי חכמים נהוגים בויד.

אָחֵר כך עשה להם סעודה עם 'בן בקר רך וטוב'. ובזה לא יקשה איך ^ננתן להם תבשיל של גבינה ובשר, וזו

עץ חיים יח. והפת כנגד מלאך הדין, כי פת הוא מלשון פרוסה, 'פתות אותה פתים' (ויקרא ב, ו) י"ב, ודרך מדת הדין לכתת ולפרוס כל דבר.

(יח, ו) **וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֵהֱלָה [אֵל] שְׂרָה** אשתו. הוסיף ^מלומר 'אשתו' ^ב, לומר שהיא אשתו בבחינה זו שמכבדת האורחים, לא כטבע הנשים שהן קמצניות ואינן חפצות באכסנאים, כמו שאמרו בזהר (ח"ב בשלח מד, א) על ענין השונמית שקראה הכתוב (מלכים ב ד, ח): 'אשה גדולה' בשביל זה ^{בא}.

לְיִשְׁי וְעֵשִׂי עֹגוּתָהּ. לא ^מאמר שתעשה לחם, כי הלחם הוא עב והעוגות הן דקות ונאפות בנקל, כי סבור היה שנחפזים הם לדרכם. ^מוהוא אמר להם (לעיל פסוק ה): **וַאֲקַחָה פֶת לָחֶם**, כלומר, ^מהוא מזומן. והם אמרו: **כֵּן תַעֲשֶׂה בְּאִשְׁרֵי דְבָרְתָּ**.

שינויי נוסחאות

מא. בכ"פ: 'מלת'. מב. בכ"ל: 'אמר לה'. מג. בכ"ל: 'לפי שהוא אמר'. מד. בכ"ל: 'שהוא'. מה. בכ"ל זה כהמשך הדיבור הקודם. 'ולכן ויקח...'. מו. בכ"ל: 'היו'. מז. בכ"ל: 'שהכוונה שהיה'. מח. בכ"ל: 'היינו'. מט. בכ"ל: 'יהוא'. נ. בכ"ל: 'אוכלים אותם, ואחר...'. נא. בכ"ל: 'נותן'.

נשי עלמא, דהא שאר נשי עלמא כד חמאן אושפיזא בביתא מצטערין ביה ודחקן ביה, כל שכן לאפקא עליה ממונא, והיא חדת ביה באושפיזא ולאפקא עליה ממונא כל שכן כיון דחמת ליה לאלישע חדת ביה לחדא, ועל דא שבחא דכלא דאתתא היא דהא אושפיזא דביתא דאתתא היא, ובגין כך ושם אשה גדולה גדולה על שאר נשין.

כב. ראה ...

כג. ראה לעיל הערה יט.

כד. ראה סוכה כו, א. ויקרא רבה בהר פל"ד, ג.

יח. ראה מאירת עינים לרבי יצחק דמן עכו, בהקדמה ד"ה ששית תפארת.

יט. ראה מצודות ציון שופטים יט, ה. שמואל א ב, לו.

כ. צ"ב, כי לפנינו ליתא לתיבה זו.

כא. זה לשונו: "תא חזי, מאי כתיב: 'ויהי היום ויעבור אלישע אל שונם ושם אשה גדולה', מאי 'אשה גדולה', אלא גדולה בעובדהא דכל בני ביתא משתבחין בה, והיא עקרא דביתא. ובגין דבעלה לא הוה שכח בביתא למהוי עקרא לא הוה אדכר הוה אלא היא. ותו 'ושם אשה גדולה', גדולה על כל שאר

אינה משנת חסידים נב לאכלם בסעודה אחת כה.

גדול הכנסת
אורחים וכו' והפך
מזה נראה ממש
מי עדיפת

יח, ג) ויאמר אדני אם נא
מצאתי חן
בעיניך אל נא תעבור מעל

עבדך. גרסינן בשבת פרק מפנין (קכו, א):
"אמר רב, גדולה הכנסת אורחים מהקבלת
פני שכינה, ג שנאמר: [יח, ג] אם נא מצאתי
חן בעיניך וכו'". ואולם יקשה, נה מה
דאמרינן בפרק כל כתבי (שם קט, א): "רבה
בר רב הונא איקלע לבי רבה בר רב נחמן,
קריבו ליה תלת סאוי טחיי. אמר ליה, מי
הויתון ידעין דאתינא לגבייכו. אמרו ליה,
מי עדיפת לן מינה"י. וכן הא דאמרינן
התם: "רב נחמן בר יצחק מכתף ועייל
מכתף ונפיק, אמר, אלו מקלעי רב אמי ורב
אסי מי לא מכתפנא קמיהו"י. נראה
שצריך לכבד השבת לכבוד השכינה יותר
מכבוד האורחים, עם כי יהיו חשובים מאד.

אמנם הענין הוא, שהקבלת פנים והכנסת
אורחים הם שני דברים, הקבלה
הוא מה שהאדם הולך ומתראה לפני רבו
לראותו. וכן אם חבריו בא אצלו יוצא
לקראתו לכבדו, ויסביר לו פנים בדברים
של חיבה, ואינה מתארח אצלו. והכנסת
אורחים הוא שמכניסם לביתו, ומאכילם

ומשקם ועושה להם כל צרכם, וגדולה היא
יותר מהקבלה. ולכן כל שכבוד שכינה
והאורח שוים, אם בהקבלה ואם
בהאכסניא, אין ספק שכבוד שכינה עדיף.
והיינו מה שאמר רבה בר [רב] נחמן: 'מי
עדיפת לן מינה', כי בליל שבת השכינה
מתאכנסת בבתי הצדיקים כנודע כה. וכן
אומרים קודם סעודתם (שער הכוונות ענין ערבית ליל
שבת, דרוש ב. ענין קידוש ליל שבת, דרוש א ועוד): 'דא
סעודתא דחקל תפוחין קדישין'. וכן אמרו
רבי אמי ורבי אסי (שבת שם): "אילו מקלע לן
רבי יוחנן מי לא מכתפנין קמיה", כל שכן
קמיה שכינתא. אבל כל דמה ששייך
לשכינה הוא הקבלת פנים, והשייך
לאורחים הוא הכנסה לבית, להאכילם
משלו, ה הכנסת אורחים עדיף.

המלאכים אכלו
כל אחד מהם
מאכל הראוי לו

יח, ח) ויקח חמאה וחלב וכו'
והוא עומד
עליהם וכו'. ראוי לשים לב, למה [יח, ח] האריך
הכתוב בענין הכנת הסעודה, שלקח שלש
סאין קמח סלת, וחמאה וחלב ובשר.
אמנם ראוי לדעת, כי הרוצה לעשות
המצוה מהכנסת אורחים כראוי,
צריך לתת לכל אחד ואחד סעודה הראויה
לו. נשוכך היו נוהגים הראשונים, שואלים
לאכסנאי: 'במה אתה סועד' (כתובות סז, ב).

שינויי נוסחאות

נב. בכ"ל: 'לאכלם יחד'. ג. בכ"צ: 'דכתיב'. ד. מכ"צ וכו' פ. נה. בכ"צ וכו' פ: 'הא'. נז. בכ"צ: 'כמו שאותו של
אברהם, או הכנסת...'. נח. בכ"ל: 'תחת העץ ויאלכו' במקום 'וכו'...'. נז. בכ"ל: 'הוצרך הכתוב להאריך בענין...'. נט. בכ"ל:
'יכן'.

כז. פירוש: רב נחמן בר יצחק היה נכנס ויוצא פעמים
רבות כשהוא נושא עמו על כתפיו את צרכי השבת,
כאדם שמקבל את רבו בביתו, ומראה לו שהוא חשוב
עליו וחרד לכבודו לטרוח ולהרבות בשבילו; רש"י שם.
כח. ראה כתובות סב, ב. וראה ... [נראה גם רש"י
שבת נה, ב ד"ה חללת ש"השכינה מצויה באהלי
צדיקים].

כד. ראה חולין קה, א. וראה זח"ב משפטים קכה, ב.
כו. פירוש: רב בר רב הונא הוזמן לביתו של רבה בר
רב נחמן בשבת, הקריב לפניו שלש סאין ריקין
שמרחו עליהם שומן אליה או שמן. אמר לו, כיצד
ידעתם שאבוא, שטרחתם להכין פת יפה כזאת עבורי.
אמר לו, לכבוד שבת הכנתי, והוא חשובה בעיני לא
פחות מאורח חשוב. האם אתה עדיף מהשבת".

'חמאה וחלב וכן הבקר', החלב הוא לבן רמז לחסד^{טו}, החמאה פתוך רמז לרחמים^{טז}, הבן בקר הוא בשר אדום רמז לדין^{טז}. ובזה ויאכלו דוקא, כמו שאמרו בתנא דבי אליהו (רבה, פ"ב), הביאו החכם ריקאנאטי (בפרשתן, ד"ה ויקח), זה לשונו: "כל האומר לא אכלו מלאכי השרת אצל אברהם אבינו ע"ה לא אמר כלום, אלא בצדקתו של אותו צדיק, ובשכר טורח שטרח, פתח להם הקדוש ברוך הוא את פיהם ואכלו, שנאמר: 'ויאכלו'", עד כאן לשונו. מעתה, הואיל וקבלו שפע על ידי אברהם, היו טפלים אליו, ^{טז}מה שלא היה כן מתחלה שהיה אברהם טפל להם, שכן כתיב (לעיל פסוק ב): 'והנה שלשה אנשים נצבים עליו', ואחר כך כתיב (כאן): 'והוא עומד עליהם תחת העץ', הבן שאומר עליהם ו'תחת העץ' הוא עץ החיים שחיבר את האהל והיה אחד^{טז}, ובמה, במה ש[ו]יאכלו.

מאמר 'כשעלה משה למרום צר קלסתר פניו דומות לאברהם'

ולפיכך, כשעלה משה למרום ^{טז}ועשה

^{טז}מעתה, בחשוב אברהם שהאנשים האלו היו מלאכים, הואיל ונראה גם כן אליו הוא יתברך בזמן אחד, אמר, אם כן מלאכי מרכבה הם^{טז}. והנה מיכאל הוא מלאך החסד וגבריאל מלאך הדין (זח"א ויחי רלה, ב. ח"ב בא מב, א ברעיא מהימנא), ורפאל מלאך הרחמים^{טז}, ^{טז}הכין לכל אחד מהם מאכל הראוי לו לפי מדתו, כי גם המלאכים אוכלים מאכל כפי ערכם, כמה דאת אמר (תהלים עח, כה): 'לחם אבירים אכל איש' - 'לחם שמלאכי השרת אוכלים אותו' (יומא עה, ב). ולזה לקח אברהם 'שלש סאין קמח', והמשיך בהן שלש כתות הנזכרים לעיל, למען כל אחד יאכל ^{טז}חלקו.

^{טז}ולעומת זה אמרו חכמים (בבא מציעא פו, ב) ^{טז}ה: 'שהשלש סאין היו אחד לעוגות ^{טז}הוא חסד, ואחד לעמילין של טבחים הוא דין^{טז}, שמו מוכיח עליו^{טז}, ואחד ^{טז}לחביץ קדירה שהוא פת מתובלת בדבש ושמן ותבלין^{טז}, המורה ערוב חסד ודין, ^{טז}והיינו רחמים^{טז}. וכמו כן לקח

שינויי נוסחאות

ט. בכ"ל: 'והם לא היו מכובדים אלא לומר להם האמת. מעתה יודע היה אברהם כי מלאכים היו, שעם השכינה באו, והם היו מלאכי המרכבה כנודע. והנה...'. טז. בכ"ל: 'ולכל אחד ואחד היה צריך להאכילו מלחמו הראוי לו. כי...'. טז. בכ"ל: 'ומחלקו'. טז. בכ"ל: 'ולזה אמרו'. טז. בכ"ל: 'הוא של חסד... של דין'. טז. בכ"ל: 'למיני חביץ'. טז. בכ"ל: 'הוא'. טז. בכ"ל: 'בהתחלה היה אברהם מקבל מהם, ועל כן היו נצבים עליו, עכשו שהוא השפיע אליהם הוא עומד עליהם דוקא. ולפיכך כשעלה...'. טז. בכ"ל: 'דימה הקדוש ברוך הוא פניו של משה לשל אברהם כדי שיבושו ממנו'.

^{טז}ה. ראה שערי אורה שער חמישי, ד"ה והספירה הזאת נקראת גם כן משפט. וראה זח"ג צו כח, א ברעיא מהימנא. תיקוני זהר תיקון לג עז, א נראה שם שרחמים רומז לתפארת, ותפארת כלול מחסד וגבורה].

^{טז}ה. ראה תיקוני זהר תיקון ע קכה, א. זח"א בראשית כח, א.

^{טז}ה. ראה ילקוט שמעוני תזריע, רמז תקנא: "פתוך שבסיד, כדם מזוג בחלב"; וראה לעיל הערה לה. וכן בתיקוני זהר הנזכר: אוכם רומז לתפארת.

^{טז}ה. ראה זח"ב שמות כ, ב.

^{טז}ה. על פי שמות כו, יא. ועץ החיים רומז לתפארת; ראה זח"א בראשית כז, א.

^{טז}ה. ראה גם נזר הקדוש בפרשתן פ"ג, יא: "ודאי ידע כי הם מלאכי מרכבה, באותו אור זוהר השכינה מתלבש עליהם, ורוח ה' מדבר בם ומלתו על לשונם (על פי שמואל ב, כג, ב)".

^{טז}ה. ראה רבינו בחיי בפרשתן, בפסוק (יה, ב) וישא עיניו. וראה זהר בפרשתן צט, א בסתרי תורה: "רפאל מאריה דאסון".

^{טז}ה. וראה גם רש"י כאן, ד"ה קמח סלת.

^{טז}ה. דהיינו חמץ ומצה רומז לחסד ודין: ראה ריקנאטי פרשת האזינו, טעם חמץ ומצה.

^{טז}ה. אולי כוונתו לפסחים מב, ב.

^{טז}ה. ראה ברכות לו, ב.

כלכל את ישראל במדבר, כמו שהיה אברהם זן ומפרנס את העוברים ושבים. ^{עכ}וכן אמרו גם כן במחלוקת שבין משה לאבות (דברים רבה ברכה פ"א, א): "אמר אברהם למשה אני גדול ממך, שהייתי זן עוברים ושבים. אמר לו משה, אתה זנת בני אדם ערלים, ואני זנתי בני אדם מולים", ונפרש אותו במקומו בעזר ה' יתברך ^מ. מעתה, מכח המצוה הזאת קלסתר פניו של משה דומות לשל אברהם, עכשו ^{עכ}בעלות משה בדירת המלאכים, והוא מקום רוחני, ^{עכ}והוא לבוש בגופו החומרי, בקשו מלאכי השרת לפגוע בו, לא מפני שנאה ואיבה, אלא לכלות ולזכך החומריות שבו. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אינכם מתביישים ממנו, אתמול נתאכסנתם אצלו, ^{עכ}כלומר, ירדתם לעולם התחתון שאי אפשר לדור שם בלי גוף חומרי, ואתם לא שניתם את עצמכם, עכשו הוא בא להתאכסן אצלכם ואתם מבקשים ^{עכ}להרוג אותו. למדנו איך צריך לאדם לעשות המצות כתקונן, שבזה משיב לבוש לנפשו, שמועיל לו גם ^{עכ}בחיים ובמותו.

עוד במדרש (רבה בפרשתן פמ"ח, יד), 'והוא עומד עליהם',

מאמר 'מיכאל מרתת גבריאל מרתת'

שינויי נוסחאות

טט. בכ"ל: 'שכן'. ע. בכ"ל: 'דומין'. עא. בכ"ל: 'והוא שצריך'. עב. בכ"ל: 'זאפילור'. עג. בכ"ל: 'זכמור'. עד. בכ"ל: 'בבא משה רבינו ע"ה בדירת...'. עה. בכ"ל: 'אין חלק שם לחומריות הגוף, בקשו...'. עו. בכ"ל: 'היינו'. עז. בכ"ל: 'לפגוע בו'. עח. בכ"ל: 'בחיים חיתיו'.

מ. זה לשון המדרש לפנינו: "ומשה עלה אל האלהים" (שמות יט, א)... באותה עשה בקשו מלאכי השרת לפגוע במשה, עשה בו הקדוש ברוך הוא קלסטירין של פניו של משה דומה לאברהם, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אי אתם מתביישים הימנו, לא זהו שירדתם אצלו ואכלתם בתוך ביתו".

מא. כמו שאמרו על הלומד תורה בעולם הזה; ראה חגיגה יב, ב.

מב. וראה פירוש הרמ"ז שם: "שרמ"ח מצות יש להם רמ"ח מיני רית... וסימן 'לר"ח שמנין (שיר השירים

הקדוש ברוך הוא קלסתר פניו דומות לשל אברהם נתביישו ממנו - ^{טט}כן אמרו במדרש (שמות רבה יתרו פכ"ח, א): "בשעלה משה למרום צר הקדוש ברוך הוא קלסתר פנים של משה דומות לשל אברהם. אמר להם, אתמול נתאכסנתם אצלו, ועכשו אתם מבקשים להורגו, אינכם מתביישים ממנו", עד כאן ^מ.

והנה ראוי להבין ענין ציור קלסתר פנים זה איך הוא. ^{עכ}אמנם צריך לדעת, שציור קלסתר פניו של אדם הוא כפי מעשיו, אם הם טובים - חוט של חסד משוך עליו ^מ, ואם רעים - מסתלק ממנו הצלם אלהים, ונשאר כבריה מבריות העולם שהכל שולטים בו, כמו שאמרו (סנהדרין לח, ב): "אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה, שנאמר (תהלים מט, יג): 'אדם ביקר ולא ילין' וכו'". והנה כל מצוה יש לה דיוקן פרטי, ^{עכ}וגם ריח פרטי משונה משל חברתה, כמו שמפורש בספר הזהר במעשה דההוא ינוקא (זח"ג בלק קפו, א) ^{מב}.

והנה ידוע שישראל אכלו את המן בזכות משה, כמו שאמרו (תענית ט, א): "שלשה פרנסים טובים עמדו להם לישראל, משה ואהרן ומרים, ובזכותם קבלו מן וענני כבוד ובאר". נמצא, שמשה

מא. כמו שאמרו על הלומד תורה בעולם הזה; ראה חגיגה יב, ב.

מב. וראה פירוש הרמ"ז שם: "שרמ"ח מצות יש להם רמ"ח מיני רית... וסימן 'לר"ח שמנין (שיר השירים

מג. לא מצאנו מקומו.

כמו שאמרו רז"ל (בבא מציעא פז, א) מו, ושוב
 אשוב אליך וכו' היה הוא יתברך שאמרו מו.
 גודל ערך שרה ^{נביאות} ובא להודיענו גודל ערך
 שרה אמנו בנבואה,
 שעם היות ¹⁹דרכה של נבואה כשהוא
 יתברך מדבר עם נביא אחד אינו שומע
 דבריו אלא אותו ¹⁹נביא בלבד, כמו
 שאמרו (במדבר רבה נשא פ"ד, כא. ועוד): "קול לו
 קול אליו - משה שומע ואין ישראל
 שומעים", הגם כי כלם נביאים היו ¹⁹מח. כאן,
 עם היותו מדבר עם אברהם, ¹⁹וישרה
 שומעת פתח האהל, ועל כן חרה לו יתברך
¹⁹כשצחק ולא האמינה, ואמר (פסוק יד):
 'היפלא מה' דבר', שאם היה מלאך ¹⁹מדבר
 והוא היה בדמות אדם, למה יחרה לו
 יתברך אם לא האמינה. אלא על כרחין
 צריך לומר שהיה הוא יתברך האומר 'שוב
 אשוב אליך'. ותכחש שרה לאמר לא
 צחקתי' (פסוק טו), ונתן טעם למה כחשה,
 ואמר לפי שיראה בהיות ששמעה הדברים
¹⁹מפיו יתברך.

מצאתי כתוב ¹⁹מ, קשה, איך שרה אמנו
 יראה להודות כי צחקה, ולא יראה
 מלשקר שהוא עון יותר חמור מהשחוק. אך
 הענין הוא, כי השם יתברך שינה מפני
 השלום, ואמר: 'ואני זקנתי', ועל זה
 כחשה שרה סתם ואמרה לא כך הוא,

שינויי נוסחאות

עט. בכ"ל: 'כי להיותו'. 9. בכ"ל: 'לא היה מרתת, לפי [שהיה] אמצעי לרפואתו ומחוייב היה אברהם לאכסנו, לא יהיה...'.
 9א. בכ"ל: 'שהקדימוהו שום'. 9ב. בכ"ל: 'מרתתין מהשכינה כשם מרכבה אליה'. 9ג. בכ"ל: 'לא שאלו ממנה כדי לבשרה
 על הבן שעתידיה...'. 19. בכ"ל: 'שכחהם יתברך מדבר עם נביא אחר...'. 9ה. בכ"ל וכו"פ: 'הנביא'. 19. בכ"ל: 'וישרה
 היתה חרץ מאותו המקום, עם כל זה וישרה שומעת...'. 19. בכ"ל: 'שתצחק ולא תאמין לדבריו, ואמר...'. 9ז. בכ"ל:
 'המדבר'. 9ט. בכ"ל: 'מאתר'.

מד. ראה יומא לז, א.

מה. ראה רש"י ד"ה והנה שלשה אנשים, והוא
 מגמרא בבא מציעא פז, ב.

מו. הובא ברש"י כאן, ד"ה ויאמרו אליו.

מז. ראה ...

מח. ראה רמב"ן פרשת יתרו, בפסוק (שמות יט, ט)

בעבור ישמע העם — כי במתן תורה כל ישראל היו
 נביאים.

מט. ראה לקוטי תורה להאריז"ל בפרשתן, בפסוק (יח,
 טו) ותכחש שרה.

נ. ראה רש"י כאן, ד"ה ואני זקנתי; והוא מגמרא בבא
 מציעא פז, א.

לדבר עם אותה הצדקת, ולא מצינו שדבר עמה אלא כשכחשה, באומרה 'לא צחקתי', שהוא יתברך אמר 'לא כי צחקת'. ואם אמת הוא שפרסה נדה קודם שאכלו, משולל מן השכל הוא להאמין שהוא יתברך דבר עמה, שהרי מצינו^ג מעשה ברבי נחוניא בן הקנה, "שהיה צופה במרכבה, והיה העולם צריך לו, בקשו תלמידיו אשה שהיתה ספק נדה, וספרה שבעה נקיים וטבלה, והיה ספק בטבילתה אם היה בהערב שמש או לאו, והביאו טלית חדש ומלאו אותו הדם, ואמרו לאשה נגעי בטלית באצבעך קטנה, ספק נגעה ספק לא נגעה, והביאו הטלית לפני רבי נחוניא ונגעו בהדם על ברכיו בעוד שהיה בתוך הטלית, ותכף פטרוהו מן המרכבה". להודיע כמה טהרה צריך למתעסק בסתרי מרכבה, על אחת כמה וכמה לזכות אל הנבואה, ואיך אפשר לומר כאן^ג כשפרסה נדה דבר עמה הוא יתברך.

על כן נראה לי, שמי שאומר^ג שהם דברי השם יתברך מה שנאמר 'לא כי צחקת', לא פרסה נדה עדיין. והאומר שפרסה, צריך שיאמר שהם דברי אברהם, שכיון ששמע ממנו יתברך 'למה זה צחקה שרה', הוכיח אותה, ואמר לה לא אלא ודאי שחקת.

וְאֵנְשֵׁי סְדוֹם רְעִים וַחֲטָאִים וכו'.

מה ראו אנשי סדום שלא להחזיק יד עני ואביון

שינויי נוסחאות

צ. בכ"ל: 'יכולה להכחיש'. צא. נוסף מכ"ל. צב. בכ"פ: 'שמפרסה'. צג. פסקא זו כתובה בפרשת וירא, וצריך להעבירו לפרשת לך על פי סדר הכתובים.

נא. הובא ברש"י כאן, ד"ה ויקח חמאה.

גב. ראה לימודי אצילות למהרח"ו. עמק המלך שער י, פ"ח ועוד. וראה פרקי היכלות, פ"כ.

כלומר, לא אמרתי 'ואני זקנתי', אלא שפָּתַם דבריה, כי לא היתה^א להכחיש המוחש, שהרי חזרה לימי עלומיה, ולא שחקה אלא על 'ואדוני זקן'. ונתן טעם הכתוב למה כשכחשה לא אמרה בפירוש כוונתה רק סתם, כנזכר לעיל. ולזה אמר: 'לאמר לא צחקתי', כלומר, למה כחשה סתם ולא פירש כוונתה 'לאמר לא צחקתי'. השיב ואמר, 'כי יֵרָאָה', כלומר, בשביל שיראה מבעלה, שלא יבין אברהם שהיא תולה הגרעון בו. וזהו דיוק מלת 'לאמר', כי לא יצאו מפיה דברים אלו 'לא צחקתי', אלא מכלל דבריה נשמע שכוונתה היה כך, אבל לא אמרה אלא לא.

והנה מן הראוי היה שישב לה הוא יתברך ודאי כדברך כן הוא, ואני שניתי מפני השלום. אך מפני השלום שלא יפול קטטה ביניהם, לא רצה לפרסם הענין, אלא לא אמר לה אלא 'לא כי צחקת' בלבד, [א"ע עד כאן].

וְתִצְחַק שְׂרָה בִּקְרָבָהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בָלוּתִי הִיָּתָה לִי עֲדָנָה. רז"ל
(בבא מציעא פז, א) **נא** אמרו על 'ויקח חמאה חלב ובן הבקר' (לעיל פסוק ח), ואלו פת לא הביא, לפי שפרסה שרה נדה וטמאה העיסה. וכן משמע מה שאמרה: 'אחרי בלוּתִי הִיָּתָה לִי עֲדָנָה', ולא אמרה 'תהיה לי'.

עוד אמרו (בראשית רבה בפרשת פמ"ח, ב), **כמה קרקורין קרקר כביכול הוא יתברך**

גג. ראה בראשית רבה שם. וכן הוא בפסיקתא זוטרתי כאן. ובמדרש שכל טוב כתב שרוד הקודש אמרה. ובתרגום יונתן פירש שהמלאך אמר כן. וראה רמב"ן כאן שפירש כי אברהם אמרה.

^{צא}והיה מחשיב עצמו צדיק כאברהם, ^{צב}הואיל ויצא מבארות חמר^פ.

ממור אמר נבל
בלבו על מלך
סדום
(תהלים יד,
המלך ע"ה)
א: אמר נבל בלבו אין אלקים, אמר נבל - ^רזה
ברע מלך סדום. אמר בלבו, היינו, ^{קא}בלב
ובנפש ובכוונת הלב. אין אלקים, היינו מדת
הדין ^{פא}, אינה פועלת אלא באותם
שהשחיתו, ^{קב}הם דור המבול ^{קא}שהשחית כל
בשר את דרכו^פ, ובאותם שהתעיבו, כגון
דור אנוש שעבדו עבודה זרה, ^{קא}שנאמר (לעיל
ד, כו): 'אז הוחל לקרוא' וכו'. ^{פא}. ובאותם
שחשבו מחשבות נגדו יתברך, הם דור
הפלגה שהתעיבו עלילה ואמרו נעשה
סולמות ונעלה לשמים ונלחמה עמו^פ. אין
עושה טוב, זה כדלעומד וחביריו, שעם
היות שנצחוני במלחמה לא מפני צדקתם
וטובם, אלא ^{קא}לפרסם צדקתי במה
שהוצרכתי לנוס ונפלתי בבארות חמר
ויצאתי^פ, ורחמנא לא עביד ניסא לשקר^פ,
עד ^{קא}כאן הם דברי הנבל הזה.

^{קא}ועל כן ה' משמים השקיף, 'אין השקפה
אלא לרעה^פ, התחיל ליסרם במדת
הרחמים, וזהו ה'. ^{קא}ולא ירד ממכון

רעים לבריות וחטאים לה' יי. מאד לעצמם,
לבריות, שלא היו רוצים לפרנס עניים, וכלו
את הרגל מביניהם^פ. וכמו שהובא
^{צא}במדרשי רז"ל^פ מאד לעצמם, שאם אחד
מהם מכה אותם, המוכה היה צריך לפרוע
המכה, כאילו הקיז ממנו דם. והנה באמת
מאד יפלא בעיני כל בעל שכל להאמין,
שאנשי סדום היו כל כך רעים בדבר הזה
מבלי טעם, ואי אפשר להכחיש מאמר
הנביא שמעיד על זה, ואומר (יחזקאל טו, מט):
'הנה זה היה עון סדום אחותך וכו' ויד עני
ואביון לא החזיקה', דאביון הוא התאב
לכל דבריו, ולא היו רוצים להחזיקו עד
שיוכל לילך מאתם לדרכו.

^{צב}אמנם נראה לי, כי טעו במה שטעה
טורנוסרופוס הרשע, שאמר
לרבי עקיבה^פ: 'אם הקדוש ברוך הוא
חפץ בעניים למה אינו מפרנסם'.
ובראותם שהוא יתברך מרבה אותם, וגזר
אל המזל שלא ישפיע לו מטובו, סימן
הוא שחָטָא לו, וכל המחזיקו חוטא
וחייב מיתה. ומטעם זה היו שורפים
וממיתים במיתות ^{צא}משונות המפרנס
לעניים^פ. וראש לכלם היה מלך סדום,

שינויי נוסחאות

צד. ככ"פ: 'ממדרשי'. צה. ככ"ל: 'אך'. צו. ככ"ל: 'שונות'. צא. ככ"ל: 'שהיה'. צב. ככ"ל: 'להיות שיצא'.
צט. ככ"ל: 'שעל זה'. ק. ככ"ל: 'הוא'. קא. ככ"ל: 'בכל לבו, בלב ונפש...'. קב. ככ"ל: 'כגון'. קג. ככ"ל: 'כי
השחית'. קד. ככ"ל: 'כדרכי'. קה. ככ"ל: 'להדיע'. קו. ככ"ל: 'הנה'. קז. ככ"ל: 'יעם כל זה'. קח. ככ"ל: 'וגם
לא'.

- פא.** ראה בראשית רבה נח פל"ג, ג.
פב. ראה לעיל ו, יב.
פג. ראה שבת קיח, ב וברד"ה דור אנוש.
פד. ראה סנהדרין קט, א [והלשון 'סולמות' ראה חן
טוב פרשת נח, בפסוק (יא, א"ו) ויהי כל הארץ.
ואפשר מושאל היא מגמרא סוטה לה, א].
פה. ראה לעיל הערה ס.
פו. ראה ברכות נח, א. זח"א מקץ רא, ב.
פז. ראה שמות רבה תשא פמ"א, א.

- נד.** ראה ירושלמי סנהדרין פ"י, ה"ג.
נה. ראה סנהדרין קט, ב. במדבר רבה נשא פ"ט, כד.
נו. ראה סנהדרין שם.
נז. ראה רש"י דברים טו, ד ד"ה אפס; והוא מויקרא
רבה פל"ד, ו. וראה ספרי פרשת ראה, פיסקא קטז.
נח. ראה בבא בתרא י, א.
נט. ראה סנהדרין שם. זח"א בפרשתן קה, ב.
ס. ראה רש"י להלן יד, י ד"ה בארת בארת חמר בשם
מדרש אגדה.

שבתו^ס, אלא משמים השקיף על בני אדם, הם הרשעים ^{קט}המכונים בשם 'בני אדם' כנודע^ט, לראות היש משכיל אל דל^ט, דורש את אלקים, ^{קי}מבקש לדעת מה יעשה אלקים היא מדת הדין^י. וכשראה שאין גם אחד יעשה טוב, הכל סר, כל הרחמנות שאמרנו סלקו, ויאמר: 'ארדה נא ואראה' (להלן יח, כא), היינו, מדת החסד ירדה למדת הדין, ובזה יחדיו נאלחו כולם כאחד, נהפכו, וזה לפי שאין עושה טוב, ^{קיב}לא היו רוצים להטיב לזולת אף אם לא היו חסרים כלום. ^{קיג}ועל כן צוו חכמים^י: 'כל שזה נהנה וזה אינו חסר כופין אותו על מדת סדום', ^{קיד}שהיה להם המדה מגונה הזאת. אין גם אחד, פירוש, לא היה בהם אחדות, אלא מריבים זה עם זה, כדכתיב: 'ואנשי סדום רעים' - רעים זה עם זה^י, ^{קיד}שאלו היה בהם ^{קטו}דבר זה, לא היתה מדת הדין יכולה ^{קטז}להם.

^{קטז}אך יש לומר, כי אברהם לא בקש מאתו יתברך בתחלה אלא שלא ימית הצדיקים, הגם כי הדין יתן להמיתם הואיל והעולם נידון אחר רובו (קידושין מ, ב), והוא הדין למדינה ועיר. וזה בקש מפני קידוש השם, שלא יאמרו כך דרכו, אבל מתרצה היה במיתת הרשעים, והיינו דכתיב: והיה בצדיק כרשע, היה לו לומר 'צדיק כרשע'. אך משפט אות הכ"ף בכגון זו הוא מאמר המתהפך, צדיק כרשע ורשע כצדיק^{יד}, כיוצא בזה 'כעם ככהן' (ישעיה כד, ב), 'כעמי

שינויי נוסחאות

קט. בכ"ל: 'הנקראים'. קי. בכ"ל: 'היינו מבקש'. קיא. בכ"ל: 'היינו שלא היו רוצים...'. קיב. בכ"ל: 'זלחתלק מהמדה המגונה הזאת צוו רז'ל ואמרו כל...'. קיג. בכ"ל: 'כלומר, שאני סדום לא היו רוצים לעשות דבר זה, אין גם אחד...'. קיד. בכ"ל: 'ואלו'. קטז. בכ"ל: 'אחדות לא...'. קטז. בכ"ל: 'בהם, כדכתיב (הושע ה, יח): 'חבור עצבים אפרים הנח לו' (ראה ספרי פרשת נשא, פסוקא מב ועוד)'. קיז. בכ"ז: 'מה משפט הוא להציל כל המקומות בשביל חמשים...'. קיח. בכ"ז: 'הצדיקים'. קיט. בכ"ז: 'אמנם'.

העולם על שמו של נח, תולדות נח, והוא לשבח, כי ניח קיים אותם בעולם, ולא תולדות האדם שהעבירים מהעולם, וגרם מות לכולם^י. וראה להלן פרשת שמיני, בפסוק (יא, ב) זאת החיה: "הפחותים כאלו המכונים בשם בני אדם, כי הפרש רב יש בין אדם לבן אדם, כי זה שבח וזה גנאי, וכבר פירשנוהו במקום אחר". וראה גם מה שכתב בספרו זכרון אבות (פ"א, מ"ד): "בן אדם הוא אותו שאינו שלם, כנודע מההפרש שבין אדם לבן אדם, זה טהור וזה טמא".
נ. על פי תהלים מא, ב: 'אשרי משכיל אל דל'.
נא. ראה לעיל הערה סא.
נב. ראה בבא בתרא י, ב.
נג. ראה אבות דרבי נתן (נוסח א), פ"ב ופ"ו.
נד. ראה אבן עזרא ורד"ק כאן.

סח. ראה תהלים לג, יד: 'ממכון שבתו השגית אל כל ישבי הארץ'.

טט. ראה תוספות עבודה ג, א ד"ה כהנים: "ואומר רבינו תם, דעובדי כוכבים נמי מיקרי בני אדם, שרוצה לומר בני אדם הראשון". וראה גם זח"א נח ט, א: "מיומא דעבר אדם על פקודא דמריה, כל בני עלמא דאתילידי לבתר אקרון בני האדם. ולא לשבחא אקרון הכי, אלא כמאן דאמר בנוי דההוא דעבר על פקודא דמריה. כיון דאתא נח, אקרון בני עלמא על שמיא דנח, 'תולדות נח' (לעיל ו, ט), לשבחא, דקאים לון בעלמא, ולא תולדות דאדם דאעבור לון מעלמא וגרים מותא לכולהו" [תרגום: 'מיום דעבר אדם על מצות רבנו, כל בני העולם שנולדו אחרי נקראים 'בני האדם', ולא לשבחם נקראו כן, אלא כמי שאומר בן של פלוני שעבר על מצות רבנו. כיון שבא נח נקראו בני

מהן, באומרו (פסוק לב): 'אולי ימצאון שם עשרה', למה המלאך בשביל לוט לא רצה להפכה.

אמנם אפשר לומר, כי הוא יתברך אמר לאברהם שאם ימצא בשום אחת מהערים עשרה צדיקים לא יהפכה, ובצווער היו חסרים שלשה צדיקים או אחד, ובבוא לוט בתוך צווער השלים המנין. וזהו שלא מצינו נזכר שמו של מלך העיר ההיא בחברת שאר המל(א)כים שנדרשו מחז"ל (תנחומא, לך סימן ח. בראשית רבה שם פמ"ב, ה) ע"ט לגנאי, ברע, ברשע, שנאב, שמאבר, ומלך צווער לא נזכר שמו, אלא 'ומלך בלע היא צווער' (לעיל יד, ב), קכג שם העיר היא בלע, קכד ונשתנה שמה על ידי לוט^פ, שנאמר (לעיל פסוק כ): 'הלא מצער היא'.

ואפשר עוד לומר. כי אברהם ביקש מאתו יתברך שאם ימצא בסדום וחברותיה קכה עשרה צדיקים לא ישחית שום קכו אדם מהנה. והכי דייק קכז פשט הכתובים, שבתחלה אמר (לעיל יח, כד): 'אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר', פלל כל חמשת הערים קכח יחד. ואחר כך הולך וממעט עד עשרה, הכל על ענין הראשון להציל את העיר שאמר. והיא היתה שאלה הוגנת, הואיל ואמר פא שאלו היה בדור

כעמך' (מלכים א כב, ד), ורבים כאלה יי, ורצה לומר, חלילה שתספה הצדיק כרשע, וגם אני איני שואל שתציל הרשע כצדיק, אלא אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום, לא אמר 'לאנשי המקום' יי, דהוה משמע לטובים ולרעים, אלא 'למקום', דהיינו שלא יהפכנו וישאר בקיומו לדירת הצדיקים, אבל הרשעים קכיאבדו. והקדוש ברוך הוא השיב לו (פסוק כ), שאם ימצא שם חמישים צדיקים, לא בלבד יציל הצדיקים אלא גם הרשעים. וזה הוא אומרו (שם): ונשאתי לכל המקום בעבורם, הוסיף מלת 'לכל', לרבות אף הרשעים יי. ואף אם הצדיקים לא יהיו צדיקים גמורים, שעל כן באו כל צדיקים האמורים בענין חסרים - 'צדיקים'. כשמוע אברהם קכא דבריו יתברך קכב שחפץ חסד הוא יי, בטח לבו לשאול חסד אחר, ואמר (פסוק כח): אולי יחסרון חמישים הצדיקים חמשה, וכן עד עשרה (פסוק לב).

ויאמר אליו הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את העיר. אם המלאך היה מצווה להשחית את חמש הערים האלה, וכבר אברהם בקש על אחת

שינויי נוסחאות

קכ. בכי"צ: 'יאברו לברם'. קכא. בכי"צ: 'את דבריו'. קכב. בכי"צ: 'להתנהג בחסד'. קכג. בכי"ל: 'כי שם'. קכד. בכי"ל: 'המלאך מצאה היה שאם ימצא בשום אחת מהן עשרה צדיקים לא יהפכה, לקיים מה שאמר הוא יתברך לאברהם: 'לא אשחית בעבור העשרה'. ואפשר עוד... קכה. בכי"ל: 'ארבעים צדיקים, או שלשים עד עשרה, לא ישחית...'. קכו. בכי"ל: 'אחת מהן. והכי...'. קכז. בכי"ל: 'פשתן דקרא, שבתחלה...'. קכח. בכי"ל: 'יחד, כמו שפירש רש"י (*)'.

עח. על פי מיכה ז, יח.

עט. וראה רש"י לעיל יד, ב.

פ. ראה פסוק כב. ולא נאמר שם מי הקורא, ורבינו פירש שלוט קראו. וראה רד"ק כאן.

פא. ראה מדרש אגדה בפרשתן בפסוק הנזכר: "אולי יש חמישים צדיקים", ולמה פתח בחמישים, לפי שהיו חמשה עיירות, כדי שתהא לכל אחת ואחת עשרה

עח. ראה המשך הפסוק שם בישעיה: 'כעבד כאדניו, כשפחה כגברתה, כקונה כמוכר, כמלוה כלוה, כנשה כאשר נשא בו'. וראה גם להלן (מד, יח): 'כמוך כפרעה', 'כמוך כמוהם' (שופטים ח, יח), 'כחשיכה כאורה' (תהלים קלט, יב).

עו. ראה רד"ק כאן.

עז. וראה ר"ן [הנדפס בזמנינו מכתיבת יד] ואברבנאל כאן.

להאמין שהם לא קלבו היו קובעים לה מקום, אתמהה.

אמנם כבר ידענו, שאברהם היה בעל חסד, שנאמר (מכה ז, כ): 'תתן אמת ליעקב חסד לאברהם' פ'. והנה מצינו בענין סדום דבר נראה, שיצא ממדרגתו ואחז במדת הדין, שנאמר (לעיל יח, כה): 'השופט כל הארץ לא יעשה משפט', הנה בקש שיקוב הדין את ההר. קלג אלא שאחרי ההתבוננות קלד נמצא שאינו כן, כי קלז הוא עשה כדרך הפרקליט טוב, קלז בתחלה אומר לא באתי ללמוד זכות על הנידון נגד הדין, כי 'הנפש החוטאת היא תמות' (יחזקאל יח, ד), קלז וזה כדי ליכנס עם הדיין בדברים, אחרי כן מבקש לפייס הדיין שיתנהג בחסד. כך אברהם, התחיל בדין כנזכר לעיל, וסיים בחסד, ובקש שבשביל עשרה צדיקים ישא לכל המקום (לעיל יח, כו), והוא נגד הדין, כי די שהצדיקים יצילו קלח עצמם. נמצא, שאברהם קבע מקום לתפלתו, לבקש תמיד כל בקשותיו במדת החסד. וכן כתיב עליו (תהלים מה, ח): 'אהבת (חסד) [צדק] ותשנא רשע', ואמרו חכמים פ': "אהבת לצדק בריותי ולא להרשיעם, על כן ברכך אלקים לעולם".

והביא ראייה מפסוק: **וישכם אברהם בבקר** וכו', כי כשם שהתפלה ההיא לא היתה לפעול דין, שכבר נעשה, אלא לבקש שיגמול חסד עם הנשואים. כך התפלה ראשונה היתה כיוצא בה. וזהו אל המקום אשר עמד שם. אי נמי, הלך קלט לבקש שאף

המבול עשרה צדיקים היו מצילים כל הדור ההוא, כל שכן שראוי שיצילו חמשה כרכים. וכמעט הוא מוכרח מעצמו, כי הנה אברהם השיג מאתו יתברך שאם ימצאו שם עשרה לא ישחית את העיר, אם נאמר שלא יציל אלא כך אחד, והצדיקים האלו היו מפוזרים שנים בעיר זו ושנים בעיר זו, איזו מהן קכט תנצל. אלא אברהם בקש להציל את כלן בעשרה צדיקים, ולוט לא ביקש אלא על קצוער, ואלו בקש אברהם כך, היה נעתר מכל שכן.

מאמר 'כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם יהיה בעזרו' (יט, כז) **וישכם אברהם בבקר אל המקום**

אשר עמד שם. ברכות פרק קמא (ו, ב), אמר רב חלבו אמר רב הונא, כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם יהיה פ' בעזרו. וכשמת, אומרים עליו: אי עניו אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו. ואברהם מנלן דקבע מקום לתפלתו, דכתיב: 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם', עד כאן.

ראוי לדקדק, מה חסידות יש בקביעות מקום לתפלה, שזוכה לכל הכבוד הזה. ומה הניחו לומר על מי שעשה שאר מעשים טובים.

ועוד, מה נשתנה אברהם משאר האבות להיות שמו יתברך מכוונה קלא עליו על דבר זה, והואיל וקביעות מקום לתפלה הוא דבר גדול כזה, אפשר

שינויי נוסחאות

קכט. בכ"ל: 'יציל'. קל. בכ"ל: 'צוער בלבד'. קלא. בכ"ל: 'בדבר זה, וכי אפשר לומר שהואיל'. קלב. בכ"ל: 'היו הם קובעים מקום לתפלתם'. קלג. בכ"ל: 'אמנם אחרי'. קלד. בכ"ל: 'נראה'. קלה. בכ"ל: 'הנה הוא'. קלו. בכ"ל: 'שבתחלה אומר שלא בא ללמד זכות שבביל הנדון נגד הדין, כי גם הוא מורה שהנפש החוטאת...'. קלז. בכ"ל: 'אחרי שנכנס עם הדיין בדברים...'. קלח. בכ"ל: 'את עצמם'. קלט. בכ"ל: 'כדי לבקש'.

פב. ראה בגירסת עין יעקב כאן.

פג. וראה בראשית רבה ויצא פ"ג, ב.

פד. ראה בראשית רבה בפרשתן פמ"ט, ט.

צדיקים. ולפי שבדור המבול היו שמונה, נח ואשתו ושלושת בניו ושלושת נשותיהם, הרי שמונה ולא יכלו להצילם, בעבור זה אמר: 'אם אמצא בסדום חמשים צדיקים וגו'.

(מא): 'נשא לבנינו אל כפים'. אוקים רבי שמואל בר נחמני אמורא עליה, ודרש (תהלים עח, לרלז): 'ויפתוהו בפייהם ובלשונום יכובו לו, ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בכריתו'. ואף על פי כן 'והוא רחום יכפר עון' וכו' (שם פסוק לח), קשיין אהרדי. לא קשיא, הא ביחיד הא בציבור, עד כאן. הנה יקשה קמח המאמר זה, שנראה, קמח כי כאשר האדם משים עצמו ונפשו בכפו, בודאי תהא תפלתו נשמעת, וכי אפשר שבכל ישראל לא יהיה מי שיכוין קמח בתפלתו כראוי, ועם כל זה לא מצינו תפלתו מקובלת, שאלמלא כן היינו קנגאלין.

ובמו כן יקשה, מה שאמרו (ברכות ח, א) ש'אין הקדוש ברוך הוא מואס תפלתן של רבים', ואין אנו רואים פרי ממנה, בענין הגאולה קנא בפרט.

הפריש שבין תפלתו ונשמעת אל המקובלת
אמנם כוונת המאמר קנא אינה לומר שתעשה בקשתו כל שמכוין תפלתו כראוי, אלא שעולה ונכנסת לפניו יתברך ואינה נדחית. וזה הוא אומרו: אין תפלתו של אדם נשמעת, היינו, תפלת היחיד. אלא אם כן משים נפשו בכפו, היינו, שיכוין בה תמיד היטב, וכאלו הכל מכירים בכוונתו תמימה שיש לו בה, אז היא נשמעת. אבל אינו מחוייב שתעשה בקשתו, וכמו שיבא.

ולפי שנראה מפסוק ויפתוהו בפייהם וכו', שעם כי לבם לא נכון עמו, שומע תפלתם. והוא רחום יכפר עון, כלומר, וגם עושה בקשתם. על כן אמר רב שמואל בר נחמני קנגאלא קשיא, קנא הא ביחיד - צריך

אם לא ימצא שם אלא צדיק אחד, ישא לכל המקום, מטעם (משלי י, כח): 'וצדיק יסוד עולם', או גם בלי שום צדיק בתורת חסד, כסבור שעדיין לא נפעל הדין. אבל מצא 'והנה עלה קיטור הארץ כקטור הכבש' (להלן פסוק כח), קמחיוצא בו האדם, אשר תמיד כל ימיו מרגיל עצמו לבקש בקשותיו מאתו יתברך בדרך אחת, אם על פי הדין להעניש הרשעים, אם על פי החסד או הרחמים לטובים, קמא וכן יעשה בכל ענייניו, ראוי הוא שאלקי אברהם יהיה בעזרו.

עוד אפשר לומר כל הקובע מקום. מקום זה הקדוש ברוך הוא קמח כמה דאת אמר (הגדה של פסח): 'ברוך המקום ברוך הוא'. ו'קובע מקום', רוצה לומר, שהוא כל כך צדיק שקובע ומעכב המקום ברוך הוא שלא יסתלק ממנו, כמה שעשה אברהם אבינו ע"ה, שכשבאו אצלו המלאכים אמר (לעיל יח, ג): 'אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך', שעכב השכינה שלא תסתלק משם עד הכניסו את האורחים. ולפי שלכל דבר צריך לחבר המעשה אל המחשבה והדבור קמח לפיכך צריך גם כן בפועל לקבוע מקום לתפלתו, אם לפי שיכוין דעתו יותר אליה, ואם לפי שכל שירבה קמח הדבור קדוש בכוונה ראויה, המקום בעצמו קונה קדושה בכל פעם יותר.

מאמר 'אין תפלתו ונשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו'
קמח ובתענית פרק קמא (ח, א): [קמח אמר רב אמי], אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפו, שנאמר (איכה ג,

שינויי נוסחאות

קמ. בכ"צ: 'שכבר נפעל הדין, כיצא...'. קמא. בכ"צ: 'וזה יעשנו'. קמב. נוסף מכ"צ. קמח. בכ"צ: 'על כן צריך'. קמח. בכ"צ: 'בדבור'. קמח. בכ"צ: 'ובתעניות'. קמח. נוסף על פי כ"צ וכ"פ. קמח. בכ"צ: 'במאמר'. קמח. בכ"צ: 'שכאשר האדם משים נפשו בכפו'. קמח. בכ"צ: 'תפלתו'. קנ. בכ"צ: 'נגאלין, וכל שכן במה שאמרו שאין... רבים'. קנא. תוקן על פי כ"פ. ובכ"מ: 'לפרט'. קנב. בכ"צ: 'באומרו תפלתו של אדם נשמעת', אינו לומר שיעשה בקשתו... קנג. בכ"צ: 'וידרש דלא...'. קנד. בכ"צ: 'אלא הא ביחיד'.

שיעשה את שאלתו, כמו שאמרו בפרק אין עומדין (ברכות לד, ב): "אמר רבי חנינא בן דוסא, כשהיה מתפלל בשביל החולה היה אומר שכשגורה תפלתו בפיו יודע הוא שהוא מקובל", ועל כן היה אומר זה יחיה, לפי שנתקבלה תפלתו, וכן בהפכו. ואין ספק כי גם אז היתה תפלתו נשמעת, אבל קסה לא מקובלת להחיותו.

למה נתנסה אברהם בשרה ב' פעמים
(כ, ב) וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה. ראוי קסולחקור, על מה זה ניסה הקדוש ברוך הוא את אברהם בנסיון שרה שתי פעמים^פ, כי אין לחשוב שאברהם אמר 'אחותי היא' למען יקחנה, כי אפילו הריקים לא יעשו כדבר הזה. אלא אמר כן לפי שאין דרך לישא הנשים אלא מרצונם, ומרצון קרוביהן, וכסבור שיקפצו עליו בני אדם לתובעה, והוא יתנצל באיזו דרך שיראה לו הגון. אבל הם לקחוה בחזקה, ואם כן מאחר שאירע לו מעשה פרעה למה קסהביא לו מעשה אבימלך. וגם אברהם מפני מה לא נתיירא שיארע לו כיוצא בו בגרר עם אבימלך.

אמנם לפי פשיטות הענין נראה, כי לא היה לו לאברהם לעשות קספועולה כזאת, לומר על אשתו 'אחותי היא', אלא לבטוח בהשם יתברך שיצילנו, כי כבר הובטח מהזרע מיד שיצא מבית אביז^ז, ואם כן

לשים נפשו בכפו לשתהא נשמעת. והא בצבור, שהגם כי 'לבם לא נכון עמו' - 'יכפר עון', היינו, דווקא תפלה מדבר כיוצא בה. נמצינו אומרים, שתפלת יחיד בכוונה קסה טובה, ותפלת צבור בכל אופן שנאמרה, אינה קסה נמאסת, אלא עולה ונשמעת מאתו יתברך, ואין כח במקטרגין לעכבה שלא קסנתכנס לפנים, אבל אינו הכרח שכל מה ששואלים יעשה בקשתם, כי משנכנסה תפלתם לפנים יושבים עליה לדין אם ראוי שתעשה בקשתם, וכשירבו המקטרגים לא יקבלו קסמבוקשם, אך עם כל זה אינה נדחית קסנומועלת להקל העונש, או קסלעשות מקצת ממה ששאל. קסא הוא שאמרו^פ: "גדולה תפלה שאם אינה עושה הכל עושה מחצה", שנאמר (דברים ג, כ): 'אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה', ואחר כך (פסוק כז) כתיב: 'עלה ראש הפסגה'^פ. והיינו דכתיב: 'יכפר עון ולא ישחית, כלומר, התפלה שאתה התפללת נשמעת, וסוף סוף יכפר עון לעתיד, אך לא עתה. ומה הועילה כעת, שלא ישחית, שאם נגזר ח'ו כליה לא ישחית את כלם. ודבר גדול עשה קסהיחיד להתפלל בכוונה, או הצבור הזה להתפלל יחד, שהשיבו אפו לאחור שלא ילך להשחית, והוא יתברך לא יעיר כל חמתו אלא מקצתה.

קסגולזה דייק בעל המאמר באמרו: אין תפלתו [קסר של אדם] נשמעת, ואינו אומר 'תפלתו' מקובלת, דהוה משמע

שינויי נוסחאות

קסה בכ"צ: 'יתירה'. בכ"פ: 'גדולה'. קסו בכ"צ: 'נמאסות אלא עולות ונשמעות'. קסו בכ"צ: 'יכנסר'. קסו בכ"פ: 'מבוקשתם'. קסו בכ"צ: 'פועלת'. קסו בכ"צ: 'יעשה'. קסא בכ"צ: 'כמו'. קסב בכ"צ וכו"פ: 'יחיד זה שהתפלל'. קסג בכ"צ: 'יהוא גם כן דיוק לשון המאמר שאומר'. קסד נוסף על פי כ"צ, וכן בהמשך. קסה בכ"צ: 'לא היתה'. קסו בכ"צ: 'להתעורר'. קסו בכ"צ: 'נתיירא'. קסז בכ"צ: 'פועל זה'.

פז. ראה דברים רבה נצבים פ"ח, א. וראה גם ויקרא רבה צו פ"י, ה.
פח. דהיינו שנתקבלה חצי תפלתו.
פז. ראה דברים רבה נצבים פ"ח, א. וראה גם ויקרא רבה צו פ"י, ה.
פח. דהיינו שנתקבלה חצי תפלתו.

על פי דבורה של שרה ^{קטז}היה המלאך מכה בפרעה ^{צט}. ואמרו בזהר^ק: שזה עשה האלקים ^{קטז}למען גם בנות ישראל שיצאו ממנה יגדרו עצמם, כי 'כעובדי אמא עובדי ברתא' ^{קטז}. ^{קטז}ולפיכך הנסיון הראשון היה מוכרח, וכדי להודיע לכל העולם כי זה דרכו יתברך עם כל החסידים, אף כי לא מבני ישראל הם ^{קטז}, על כן הביא שרה פעם שנית בנסיון עם אבימלך ומנעו מן החטא, וכמו שיבא בעזר ה' יתברך ^{קטז}.

אבימלך צדיק (ב, ד) **ואבימלך לא קרב אליה ויאמר**

ה' הגוי גם צדיק תחרוג. יש להקשות, איך היה יודע אבימלך שרוצה הוא יתברך להרוג את כלם, והנה לא אמר לו אלא (לעיל פסוק ג): 'הנך מת על האשה אשר לקחת'.

עוד מה מרבה שני גמין (פסוק ו), 'גם אנכי ידעתי', 'ואחשוך גם אנכי אותך'.

עוד מפני מה יראו האנשים כשספר להם אבימלך את חלומו (פסוק ח).

אבימלך צדיק
היה ועמו
רשעים

בודאי לא יהרגוהו, ^{קטז}והוא בקש להנצל בהשתדלותו, והקדוש ברוך הוא לוכד חכמים בערמה ^{צט}, ^{קטז}באותו דרך שחשב להנצל ^{קטז}בו נלכד, ונלקחה שרה אשתו להראות לו שהחריצות שקר ^{צט}. ועם כל זה לא לקח מוסר ממה שאירע לו עם פרעה, ואחז צדיק דרכו ^{צט} ולא רצה לסמוך על הנס ^{צט}, וכשהלך אצל אבימלך גם שם אמר: 'אחותי היא', והוא יתברך נתן בלב אבימלך לשלוח בעדה, כי הואיל ולא שמע לקול האות הראשון ישמע לקול האות האחרון ^{צט}.

והנבון הוא, כי השם יתברך שומר נפשות חסידיו (תהלים צו, י'), ואינו מביא תקלה על ידם שיחטאו ^{צט}, ולכן אחרי שכבר אמר לאברהם (לעיל טו, יג): 'ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וכו', ועתידים היו ישראל לירד למצרים ^{צט} מקום ^{קטז}שדריה שטופי זימה הם ^{צט}, סיבב שילך שם אברהם עם שרה אשתו, ותהא היא גודרת את עצמה מן הערוה, כי כן אמר הכתוב (לעיל יב, יז): 'וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים על דבר שרי אשת אברם', ואמרו חכמים (תנחומא, לך סימן ה):

שינויי נוסחאות

קטז. בכ"צ: 'ולפי שבטות על השתדלותו, הראה לו השם יתברך כי החריצות שקר'. קטז. בכ"צ: 'ובאותו הדרך'. קטז. בכ"צ: 'והוא היה גרמה שתלקח אשתו מאצלו, ואם שאירע לו מה שאירע מפרעה, היה לו ליקח מוסר, ולא לעשות כדבר עם [...]'. והוא לא עשה כן, אלא אחז... ובכ"פ: 'כן נלכד'. קטז. בכ"צ: 'שכל דריה'. קטז. בכ"צ: 'שהיתה אומרת למלאך, כך היה מכה'. קטז. נוסף מכ"פ. קטז. בכ"צ: 'ועל כן'.

צא. ראה איוב ה, יג. וראה במדבר רבה חקת פי"ט, ט.

צב. ראה רמב"ן בראשית לו, טו, ד"ה וימצאהו.

צג. על פי איוב יז, ט.

צד. וכמו שאמרו בקידושין לט, ב: ד"כל היכא דקביע הזיוקא לא סמכינן אניסא'.

צה. על פי שמות ד, ח.

צו. ראה כתובות כח, ב.

צז. השווה תנחומא, שמות סימן יז: "עתידין ישראל לירד להשתעבד במצרים, והיה יוסף מתוקן להם, דכתיב (שמות א, ה): 'ויוסף היה במצרים'".

צט. הובא ברש"י שם ד"ה על דבר.

ק. ראה זח"ג תזריע נב, א: "תא חזי, עשר זמנין פקידת שרה למלאכא למחאה לפרעה, ובעשר מכתשין אלקי, סימנא עבדת שרה לבנהא בתרהא דמצרים" [תרנ"ג: "בא וראה, עשר פעמים ציוותה שרה למלאך להכות את פרעה, ובעשר מכות הוכה. סימן עשתה שרה לבניה אחריה למצרים].

קא. ראה תרגום יחזקאל טז, מד. כתובות סג, א.

קב. על פי שמואל ב כא, ו ועוד.

קג. ראה ...

שצדיק גמור הוא, וחשב אולי בא מעשה זה על ידו כדי שידע כי עמו עוברים על קעט⁹ רצונו יתברך, ועל כן אמר: הגוי גם צדיק תהרוג, אם הם חוטאים אני מה חטאתי. ויאמר אליו אלהים בחלום גם אני ידעתי כמוך כי בת(ו)ם לבבך עשית זאת ואחשוך גם אנכי - לרבות אלקי אלקים - אותך מחטוא לי הוא יתברך, כי כן דרכו להציל הצדיקים שלא יכשלו¹⁰, ואני למען לא יגיע לי נזק, קעט⁹ כי דייקו בזהר (שם) מלת 'מחטוא לי' שהוא חסר אל"ף, עשאוהו מלשון מח"ט¹¹, שאם היה חוטא היו מלקין את שרו, ועל כן לא נתתיך לנגוע אליה, ועתה השב אשת האיש וכו' ואם אינך משיב דע כי מות תמות (פסוק¹² ז), כאן רמז לו שעמו חוטאים היו, אך הוא לא נרמז. ויקרא לבל עבדיו וידבר את כל הדברים האלה באזניהם (פסוק ח), היינו לומר, שנכנסו קעט⁹ הדברים באזניהם, ולפי שעבריינים היו, על כן ויראו האנשים מאד. ויקרא אבימלך לאברהם (פסוק ט). כסבור, שכשם שהוא היה צדיק, כן היו כל עמו, ואמר לו: מה עשית לנו וכו' כי הבאת עלי ועל ממל(א)כתי חטאה גדולה, שאם הייתי חוטא כל העם היו נענשים על ידי. והנה אברהם לא היה רוצה ללמד דלטורים

עוד למה אברהם לא השיב לאבימלך בפעם ראשונה, עד שחזר ואמר לו: 'מה ראית כי עשית את הדבר הזה' (פסוק י). אמנם ראוי להאמין שאבימלך מחסידי אומות העולם היה קד, והראיה, שעם כי לקה בשביל אברהם לא אמר לו כמו שאמר פרעה (לעיל יב, יט): 'הנה אשתך קח ולך', אלא אמר לו (להלן פסוק טו): 'הנה ארצי לפניך וכו', שילם טובה תחת רעה, והיא מדת חסידות קה, ועל כן מנעו ה' קעט⁹ מחטוא, שמיד שעלה למטה וישן וירדם ולא קרב אל שרה אפילו בקירוב בשר, ולא נגע אותה כלל, שכן כתיב (פסוק ו): 'על כן לא נתתיך לנגוע אליה', וזכה שיתראה אליו האלקים בחלום (שם), הוא שרו הממונה על אומתו, כמו שאמרו בספר הזהר (זח"ג ויקרא ח, א), כי אצלו הוא כמו השם יתברך אל אברהם.

אמנם יודע היה אבימלך קעט⁹ שכשאדם חוטא סימן הוא שכל העם חוטאים, כי 'כעם ככהן' (ישעיה כד, ב), ואין מקימין מן השמים מלך אלא כפי מעשיהם של הדור קי. וכן כתיב (ויקרא ד, ג): 'אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם', כלומר, אשמת העם היא הגורמת שהכהן קעט⁹ חטא קה. והנה אבימלך היה יודע בעצמו

שינויי נוסחאות

קעט. בכי"צ: 'מהחטא'. קעט. בכי"צ: 'שכשהראש'. ובכ"פ: 'שכשהאדם'. קעט. בכי"צ: 'יחטא'. קעט. בכי"צ: 'יצון הבורא'. קעט. בכי"צ: 'וכי"פ: 'כן'. קעט. בכי"צ: 'דבריו'.

קד. ראה מדרש לקח טוב פרשת וירא, בפסוק (כ, טו) ויאמר אבימלך: "אבימלך חסיד שבאומות היה". וראה גם מדרש שוחר טוב, מזמור לד.

קה. ראה ראשית חכמה שער הענוה, פ"ז אות כה: "ממדת הענוה וחסידות שלא לשלם לעושה הרע כרעתו, ולשלם לו טובה תחת רעה". וראה גם חובות הלבבות שער הכניעה, פ"ז.

קו. ראה ילקוט שמעוני הושע, רמז תקיט: "מי גרם לכל הדור שחטא, הנשיא שחטא תחלה".

קז. ראה ערכין יז, א. וראה רש"י קהלת ז, י.

קח. ראה זח"ג ויקרא יז, ב.

קט. ראה חולין ה, ב ועוד.

קי. זה לשונו: "מחטוא לי, בגין דלא ישתכחו גבאי כהאי מחטא דנעוץ בבשרא, דלא תגרום לי את בחובך לאעברא לי משולטני, ויקוצון בי, דלא תקון לי במחטך, כמה דאת אמר (ויקרא כ, כג): 'זאקץ בס, כהני קוצין דנעיצין בבשרא' [תרגום: 'מחטוא לי, פירוש לשון מחט, כדי שחטאיך לא ימצאו בי וינעצו אותי כמחט הזה שנחבב בבשר, כלומר, שלא תגרום לי בחטאך להעביר אותי מממשלתי ויקוצו בי, כמו שנאמר: 'זאקץ בס', שפירושו, כמו אלו הקוצים שנחבבים בבשר"]

אותו קיד, שנאמר: ואחשוך גם אנכי אותך מחצו לי, 'גם' מרבה כוונתו הטובה קט.

(כ, יב) **וְגַם** אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי. מכאן שאין אבות לגוי (תנחומא ישן בפרשתן, סימן כו) קטז, ולפיכך קטזאם היתה בת אביו ממש כאשר חשב אבימלך, היתה מותרת לאברהם. אמנם קשה קטז היא, למה יחסו האומות אחרי אביהם, עמון ומואב לאותם שנולדו מלוטקין, אדום לעשו, עמלק לעמלק קיח, קטז ובדין ליחסם לאמותיהם, ולא יהיו הם ראשי היחס.

אמנם אפשר לומר, כי אין להם קטז יחס לצאת מטומאתם לטהרה וקדושה. ולכן להיות אברהם טהור ותרם טמא, כדכתיב (איוב יד, ד): 'מי יתן טהור מטמא' וכו' קיט, על כן יחס של תרם אינו נחשב, כמו שאין אנו מחשיבים זרע האב בבהמות, קטז שנאמר (ויקרא כב, כח): 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד', דדוקא בנו הכרוך אחר אמו אסור, אבל האב והבן מותר קי. קטז אבל בדברים השייכים קטז בינם לבינם, יחוסם יחס.

ואם תקשה והלא אבימלך מאומות העולם היה, ועמו היה מדבר אברהם, ונראה

על עמו, ולכן לא השיב לו דבר. אבל כשחזר ואמר לו (פסוק י): מה ראית כי עשית את הדבר הזה, למען לא יקבע בדעתו שעשה מעשים אשר לא יעשו, ושכוונתו היתה להחטיאו, הוצרך לומר שראה כי אין יראת אלהים באותו מקום (פסוק יא), כלומר, אינם יראים מן העונש, שהגם כי ראו הפיכת סדום מפני היותם שטופי זימה קיא לא לקחו מוסר, ושאלו לו על אשתו. ולפי שחשש פן יהרגוהו עליה, הוצרך לומר שהיא אחותו, ואימת דבריו אחר כך כשהוכיחו גם כן על אודות באר המים אשר גזלו לו עבדיו (להלן כא, כה), שהוא מעין חטא דור המבול קיב.

קטז (כ, ו) **וַיֹּאמֶר** אליו האלקים בחלום גם אנכי ידעתי וכו'. מכאן אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לו, לב"ג): 'צופה רשע לצדיק וכו', ה' לא יעזבנו בידו'. אלו לא היה אבימלך תמים בלבם ולא חפץ לחטוא, לא היה מונע אותו מלעשות השתדלותו להשיג מבוקשו, והיה מציל את שרה בדרך אחרת. וזהו אומרו: על כן לא נתתיך לנגוע אליה, כי מיד שעלה למטה הפיל עליו תרדמה וישן, ולא נגעה קיג. ומכאן גם כן ש'הבא ליטהר מסייעין

שינויי נוסחאות

קטז. מכי"צ, ונסמן שם למחיקה. קטז. בכי"פ: 'אף אם'. קטז. בכי"צ וכי"פ: 'אלי'. קטז. בכי"צ: 'ובדין היה ליחס עמלק לתמנע, ועמון ומואב לנשיהם, ולא יהיו... היחס, וכמו כן כל האומות'. קטז. בכי"צ: 'חיים'. קטז. בכי"צ: 'ואמרו חכמים (תנחומא, חוקת סימן ג. רבה שם פי"ט, א): מי יתן אברהם מתרח, על כן...'. קטז. בכי"צ: 'כמה שאמר הכתוב'. קטז. בכי"צ: 'וכן בלא תקח האם על הבנים' (וברים כב, ו), אבל...'. קטז. בכי"צ: 'ביניהם, הם ביניהם יחוסם יחס'.

קטז. הובא ברש"י כאן, ד"ה אחותי בת אבי היא.

קיז. ראה דברים ב, ט; ב, יט. תהלים פג, ט.

קיח. וראה במדור 'שינויי נוסחאות' כאן.

קיט. וראה תנחומא, חקת סימן ג. במדבר רבה שם פי"ט, א.

קכ. ראה חולין עח, ב.

קיא. ראה תנחומא בפרשתן, סימן ט.

קיב. שהיה בעון הגזל.

קיג. ראה ...

קיד. וכמו שאמרו בשבת קד, א. יומא לח, ב. וראה מזרחי כאן.

קטו. ראה זח"ג ויקרא ח, א.

עוד מה היתה הפקידה הזאת, כי ההריון נרמז במה שאמר: 'ויעש ה' לשרה'.

עוד למה אמר: 'ויעש ה' לשרה', והיה מספיק שיאמר 'ויעש לשרה'.

אמנם הכי תנן (ראש השנה י, ב): 'בראש השנה נפקדה שרה'. וידוע קכג שהיום ההוא הוא יום דין, וכל באי העולם עוברים לפניו יתברך כבני מרון קכד, ודן אותם קכז כמעשיהם של אותה שעה קכז, וגוזר מה שעתידי לבא עליהם קכח בשנה הבאה. ועדיין ביום שראוי להגיע אל האדם הריוח או הנזק הנגזר, חוזר הוא יתברך ופוקד מעשיו אם הם כמו שהיו בשעה שנגזר, ולפעמים מהפכו, כי כל ההבטחות שהוא יתברך מבטיח הם על תנאי, וכן העונשים אם לא ישובו. קכז ומטעם זה אמרו (ברכות י, א): 'אפילו חרב חדה מונחת לו על צווארו אל ימנע עצמו מן הרחמים'. וכן אמרו (ראש השנה יח, א): 'יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין'.

הוא מה שאמרו בפרק קמא דראש השנה (טז, א): "אדם נידון בכל יום, דברי רבי יוסי, שנאמר (איוב ז, יח): 'ותפקדנו לבקרים'". וכן אמרו בפרק קמא דברכות קכח: ששלש שעות ראשונות שבכל יום הקדוש ברוך הוא דן את העולם.

ולבן קכח אחרי שאמר הוא יתברך בפסח הקודם לתת לאברהם בן משרה,

שגם אצלם לפי דבריו של אברהם אין לאב יחס עם הבן. יש לומר, כי כבר אברהם קצא נעשה אומה בפני עצמה במה שנימול, ולגבי ידידה האחות מצד האב מותרת, אבל אחות כיוצא בה לשאר אומות אסורה.

(כ, יג) **זה** חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום אשר נבוא שמה אמרי לי אחי הוא. לפי שמשבא המבול גדרו כל האומות את עצמם מן העריות (בראשית רבה ושלח פ"פ, ה), לפיכך כשהיתה נכנסת אשה לעיר שואלין ממנה אם היא בעולת בעל קצא, כדי להעניש מי קצב שיחטא. ולכן בקש אברהם משרה שבכל מקום שיבואו תאמר כי אחיה הוא, פן יהרגוהו על דבר אשתו, ותהא פנויה ולא יענשו עליה.

(כא, א) **וזה** פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר. ראוי לדקדק, שהרי בכל מקום שנאמר 'וזה' משמע הוא ובית דינו (ירושלמי ברכות פ"ט, ה"ה), קצג כאן מה צורך היה לבית דין, הואיל (וככה) [וכבר] הובטחה ונתבשרה שתלד, כדכתיב (לעיל יח, י): 'שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך'.

שינויי נוסחאות

קצא. בכ"ז: 'נימול בדברו עם אבימלך, ונעשה אומה...'. קצב. בכ"פ: 'שיחטא עמה'. קצג. בכ"ל: 'וכאן'. קצד. בכ"ל: 'כפי מעשיהם'. קצה. בכ"ל: 'באותה שנה'. קצו. בכ"ל: 'וכן אמרו חכמים'. קצז. בכ"ל: 'אחרי'.

להלן כא, יז ד"ה באשר הוא שם. וכן הוא בירושלמי ראש השנה פ"א, ה"ג. בראשית רבה בפרשתן פנ"ג, יד. וראה גם תרגום יונתן שם.

קכה. ראה עבודה זרה ד, ב [נאוולי כוונת רבינו לברכות ז, א: "ואימת רתח... בהנך תלת שעי קמייתא"] וראה גם ספר חסידים, סימן תשסג.

קכא. ראה רש"י לעיל פסוק יא, ד"ה רק אין יראת. וראה בבא קמא צב, א. מכות ט, ב.

קכב. ראה ראש השנה טז, א.

קכג. על פי נוסח ונתנה תוקף הנאמר בימים נוראים. ראש השנה טז, א.

קכד. ראה ראש השנה שם; הובא ברש"י בפרשתן

אומרת למלאך ה' קח, והיא טהרתה לפני
משורת הדין, כי בזה מורה כי לא היתה
רצונה וחפצה לשכב אצלם ולהיות ר' עמם,
אינו דין שתפקד בהריון.

ואולי ראוי לתת טעם,
למה לא כללו
באותן שנפקדו בראש השנה גם
השונמית קכט, שבזוהר (ח"ב בא לב, ב) אמרו
שהיה ביום ראש השנה כשבא אלישע
לביתה, שנאמר (מלכים ב ד, ח): 'ויהי היום',
ועל כן שאל לה (שם פסוק יג): 'היש לך לדבר
אל המלך' - מלכו של עולם ק" בעל
הרחמים, או אל שר הצבא בעל הדין. והיא
השיבה לו (שם): 'בתוך עמי אנכי יושבת',
אין רצוני שיעלה זכרוני אלא בכלל העם,
כי אז אין מדקדקין כולי האי קכא. ובדבריה
ראוי לדקדק אל אומרה (פסוק טז): 'ותאמר
אל אדוני איש האלקים אל תכזב
בשפחתך', איך אפשר שאשה גדולה קכב
במעשיה כשונמית הזאת, כמו שהעידו
עליה בזוהר (ח"ב בשלח מר, א), לא האמינה
לדברי הנביא וחושדו לדבר כזבים.

אמנם אין לחשוב ח"ו אשה כזאת
שחטאה בחטא שאמרנו. אלא
כוונתה לומר אל הנביא, שהואיל ורוצה
לתת לה הריון לא יהיה בשביל בן אחד
בלבד, אלא שלא תפסק מלידה בנים רבים.
וזה הוא אומרו: 'אל תכזב', לא אמרה 'אל
תשקר', אלא 'תכזב', שהוא מלשון (ישעיה נח,
יא): 'אל יכזבו מימיו', שפירושו לא

כשהגיע היום שהיתה ראויה להתעבר,
נפקד פנקסה אם קצט עשתה דבר שלא תהא
ראויה לכך. וזהו שאמר הכתוב: 'וה' פקד
את שרה, דמשמע הוא ובית דינו, שנטפלו
בדינה. ולפי קצט שמדקדקים עם החסידים
כחוט השערה קכו, וכבר נמצא בידה החטא
שכתוב (לעיל יח, יב): 'ותצחק שרה', וכן ממה
שכתוב (לעיל יח, טו): 'ותכחש שרה', היתה
מדת הדין מקטרגת עליה, והוצרך לשתף
ולהגביר כח הרחמים על הדין, ועל כן
אמר: ויעש ה', שהיא המדת הרחמים קכז
לשרה כאשר באמרנו.

ובן נראה ממה שאמרנו במדרש (רבה בפרשתן
פנ"ג, ג, ו): "'וה' פקד את שרה", אמר רבי
יצחק, כתיב (במדבר ה, כח): 'ואם לא נטמאה
האשה [וטהורה היא] ונקתה ונזרעה זרע',
זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של
אבימלך ויצאת טהורה, אינו דין שתפקד".
הנה במה שהוצרך ללמד זכות עליה במה
שיצאת טהורה מביתם של פרעה ואבימלך,
מכלל שהיה מי שמקטרג עליה, ואין זה
אלא המדת הדין שהיתה רוצה לדקדק עמה
כחוט השערה. אך המדת הרחמים מכח
הקל וחומר נצחה למדת הדין. והוא במה
שכתוב: 'ואם לא נטמאה האשה וטהורה
היא [וה' ונקתה ונזרעה זרע]', כלומר, אף על
גב שלהיותה נסתרת עם המקנא ונותנת
סיבה לבעלה להרהר אחריה, עם כל זה
הואיל וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע, זו
שנכנסה רב לבית פרעה בעל כרחיה, והיתה

שינויי נוסחאות

קצח. בכ"ל: 'היתה ראויה לכך, וזה הוא אומרו וז'... קצט. בכ"ל: 'שהדין נותן לדקדק עם החסידים כחוט...'. ה. בכ"ל:
'אמר'. רא. נוסף על פי כ"ל. רב. בכ"ל: 'לביתו של פרעה'. דג. בכ"ל: 'עמהם'. דד. בכ"ל: 'וכי"פ: שחטאת'.
רה. בכ"ל: 'אשר לא'.

קכ. ראה יבמות קכא, ב. בבא קמא נ, א.

קכא. ראה גם זח"א פרשת נח טז, ב. ח"ב בשלח מר,
ב.

קכב. ראה שם פסוק ח.

קכז. ראה לעיל הערה סא.

קכח. ראה תנחומא, לך סימן ה.

קכט. ראה בגמרא שם שמנה שרה, רחל וחנה.

יפסקו ק"ג. אבל אלישע לא השיבה לה כלום, כי בן י"א אחד בקש שיהיה לה ולא יותר. וזהו שאמרה לו כשמת (פסוק כח): 'השאלתי בן מאת אדוני הלא אמרת לא תשלה אותי', אם כוונתה לומר הלא אמרתי שלא ישקר בה, איך היתה יכולה לומר כן, והלא לא שקר שכבר היה לה בן, והיה יכול לומר לה אם מת היה מפני שחטאת את או בעליך, שבעון האב הבן מת כשהוא קטן ק"ד. אלא היא שאלה שיתן לה בנים רבים, ואלו היה לה בן אחר לא היה מטריח הנביא להחיות זה, ולא תשלה, רוצה לומר, לא יפסוק שְׁלִיתָהּ, והוא כמו 'לא תכזב'. וכן באשת יהודה, כשעמדה מלדת, אומר הכתוב (בראשית לח, ה) שקראתו שְׁלָה, על כי עמדה מלדת, ושם אמר גם כן: 'והיה בכזיב', לפי שפסק מעיינה ק"ה.

ומטעם זה לא נמנית באותן שנפקדו שרה בראש השנה, כי הן ילדו בנים אחרים, חוץ משרה שמפני שצחקה לא ילדה אלא בן אחד, וראויה היתה להוליד י"ב שבטים, כמו שכתוב: 'למה ז"ה צחקה שרה', שמלת ז"ה מיותרת, אלא רצה לומר למה אמרתי לתת לה י"ב שבטים כמנין ז"ה, והיא צחקה על הראשון, מעתה ולמועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן' (לעיל יח, יד), בן אחד בלבד ולא יותר ק"ו.

טענת מלאכי השרת למנוע הבאר מישמעאל (כא, יז) וישמעאל אלקים את קול הנער [וגו'] באשר הוא שם. מכאן אמרו רז"ל (ראש השנה טז, ב): ש'אין הקדוש ברוך הוא דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה. כי בשעה שבקש הוא יתברך להמציא לו מים, קפצו מלאכי השרת לקטרגו, ואמרו: רבוננו של עולם, אדם שעתיד להמית את בניך בצמא, אתה ממציא לו מים. אמר להם, עכשו מה הוא, צדיק או רשע. אמרו לו: צדיק, אמר להם: איני דן את העולם אלא לפי מעשיו של אותה שעה (בראשית רבה בפרשתן פנ"ג, יד) ק"ז.

הנה נראה שטענת מלאכי השרת אינה טענה, שהרי כתוב (דברים כד, טז): 'לא יומתו אבות על בנים', וכל שכן בשביל חטאות הבנים העתידיים להיות אחרי כמה דורות, שאם כן לא שבקת חיי י"ל לכל בריה ק"ח, כי גם האבות העולם לא היו ראויים להנצל, כי 'כמה ימרוהו במדבר' (תהלים עח, מ) ק"ט, ובשאר מקומות בניהם אחריהם. ואפילו ברשע שעתיד להיות רשע הוא בעצמו י"א ואינו עכשו, אינו דין שימות קודם עשותו הרשע, שאם כן בטלת ענין הבחירה. ועל כן נתרעמה מדין הבן סורר ומורה ק"י.

אמנם יש לומר, כי המלאכי השרת ראו שישמעאל לא היה כדאי שישמע

שינויי נוסחאות

יז. בכ"ז: 'אחד בלבד'. יח. בכ"ז וכ"י פ: 'בנים'. יח. בכ"ל: 'שהוא עתיד'. יט. בכ"ז פ: 'המלאכי'. רי. בכ"ל וכ"י פ: 'לשום'. ריא. בכ"ל: 'כלומר, אפילו אם היה עתיד ישמעאל בעצמו לעשות העברה הזאת אינו דין שימותו קודם עשותה, שאם כן...'.
 ק"ג. ראה תרגום ומצודות שם.
 ק"ד. ראה שבת לב, ב. כתובות ח, ב. מסכת שמחות פ"ד, ה"ג. מסכת כלה פ"א, ה"ח.
 ק"ה. ראה רש"י שם.
 ק"ו. ראה בתוספות השלם הנדפס בזמננו מכתובת יד שפירש כן. וראה גם בראשית רבה תולדות פס"ג, ו לגבי רבקה.

ק"ז. הובא כל זה ברש"י כאן.

ק"ח. השווה ברכות סא, ב.

ק"ט. פירש רש"י: 'כמה - פעמים ירמוהו תמיד במדבר'. וראה שמות רבה שמות פ"ג, ב.

קמ. דאמרינן בסנהדרין סח, ב ד"נהרג על שם סופו. וכן הקשה בחזקוני ומורחי כאן ועוד. מהרש"א ראש השנה טז, ב ד"ה אלא לפי מעשיו.

מנסהו. ואם להודיע^{רסו} לכל כי לא על חנם^{ר"ח} אוהבו, כמה צדיקים הם שלא נתנסו.

אמנם צריך לדעת, כי השם יתברך אינו^{ר"ח} בוחן הצדיק אלא אחר שהתמיד הצדיק ההוא בעבודת בוראו בתמימות וביושר זמן רב, ואז הוא יתברך מזמין לו דבר גדול וקשה לעשותו, ויודע הוא יתברך שיעמוד בנסיונו, ועם כל זה מנסהו בו, כדי להרגילו בעבודת קונו, ושוב לא יוכל יצר הרע להסיתו. ומלת נסיון פירושו מרגיל, כמו: 'ויאל ללכת כי לא נסה' האמור בדוד (שמואל א יז, ט). ואחרי שנתנסה הצדיק ההוא, יהיה מובטח שיצרו מסור בידו, ולא יסיתנו עוד.

וזהו שאמרו רז"ל (בראשית רבה ח"י פנ"ט, ז) שאברהם אבינו היה שולט ביצרו. הוא הדבר שביקש דוד המלך ע"ה כשאמר (תהלים כו, ב): 'בחנני ה' ונסני', דקשה, היינו 'בחנני' היינו 'נסני' קמ"ג. אלא רוצה לומר, שיבחון ממה שעשה כבר, וירגילו בעבודתו בפועל למען ימסר יצר הרע בידו, כאשר עשה לאבות, היינו דכתיב (שם יא, ה): 'ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו', דקשה, שהבחינה והשנאה אינם דברים נגדיים, ואם כן היה לו לומר: 'ה' צדיק אהב ורשע וכו' שנאה נפשו'. אלא הכוונה, כי לצדיק השם יתברך החפץ לגדלו יבחן מעשיו איך הם, לראות אם הגיע לגדר שיוכל לנסותו, היינו להרגילו בדרך שלא יוכל עוד יצר הרע להסיתו.

שינויי נוסחאות

ר"ב. ככ"ל: 'ועל כן חשבו כי בזכות...'. ר"ג. ככ"ל: 'כי עדיין...'. ר"ד. ככ"ל: 'או רשע...'. רסו. ככ"ל: 'שאחר...'. רסז. ככ"ל: 'לכל העולם...'. ר"ז. ככ"ל: 'הוא אוהב אותו, רבים הם הצדיקים שלא יקפידו מההודעה הזאת. וכן אברהם לא רצה להתנסות בנסיון אחר, כמו שאמרו (בראשית רבה בפרשת פנ"ז, יא. תנחומא, שלח סימן יד. רבה שם פ"ז, ב) שאמר איני זז מכאן עד שתבטיחני שלא לנסות אותי עוד. אמנם...'. ובכ"פ: 'הוא אוהבו, כמה...'. ר"ח. ככ"ל וכ"פ: 'בוחן ומנסה [ל: את] הצדיק'.

קמב. וראה עוד לעיל פרשת לך, בפסוק (יב, א-ו) ויאמר ה' אל אברם בד"ה ובמדרש.

קמג. דהיינו לשון בחינה נדרף ללשון נסיון. וכן הוא בתהלים צה, ח.

השם יתברך תפלתו, כי רשע היה, וכמו שאמרו (בראשית רבה בפרשת פנ"ג, יא. תנחומא ישן, תולדות סימן ה) על (בראשית כא, ט) 'ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק' קמ"א. ר"ב וחשבו שבזכות בניו העתידים לצאת ממנו נעתר לוקמ"ג, ולכן קטרגו ואמרו שגם מצד זה אין ראוי להתקבל, כי עתידים להמית את בניו בצמא. והשיב להם, דהשתא מיהת צדיק הוא מצד זרעו^{ר"ג} שעדיין לא חטאו. ואל יקשה מה שפירשנו צדיק^{ר"ח} ורשע על הזרע, דעל כרחין מה שאמרו מלאכי השרת אדם שהוא עתיד להמית את בניך על זרעו אמרוהו.

עוד אפשר לומר. כי המלאכי השרת לא קטרגו להענישו, כי אין כאן עונש, אלא להיות הבאר הזה מעשה ניסים, כדמשמע מאמרם 'אתה מעלה לו באר'. וכן אמרו בפרקי רבי אליעזר (פכ"ט): 'שם נפתח לו הבאר שנברא בין השמשות'. לכן אמרו רסו מאחר שעתיד התקלה לצאת מזרעו במים, אינו ראוי שיעשה לו נס זה שעל ידו יחיה וימית את בניו יתברך בצמא. והשיב הוא יתברך, כי אינו נמנע לעשות ניסים לכל בני אדם, כיון שאינו דן אותם אלא לפי מעשיו של אותה שעה.

הנסיון לצדיק הוא (כב, א) **והאלקים נסה את אברהם.**

יש לשאול, מאחר שגלוי וידוע לפניו יתברך אם הצדיק יעמוד בנסיונו, למה

קמא. הובא ברש"י שם, ד"ה מצחק. וראה גם תרגום יונתן שם. וחזינן שם שכבר באותו עת רשע היה, שעבד עבודה זרה, ועבר על גילוי עריות ורציחה.

הנסיון שנתנסה בכבשן האש באור כשדים קני, הואיל ובעצמו היתה. ואולם אמרו רז"ל קני, כי יצחק מת בשעת העקידה. והוליוהו מלאכי השרת בגן עדן, ושם עמד עד בא רבקה קני. והיינו דכתיב (להלן כד, טז): 'ויצא יצחק' - מגן עדן לקראתה, וראוי לדעת למה הוא יתברך המיתו הואיל והיה עתיד להחיות.

צדיק רבב שנתפס כשאינו ניצול הוא מפני תיקון העולם זמן אמנם צריך לדעת, כי כל מתמוטט והוא בסכנה להחרב, וזה מפני גבורת היצר הרע והקליפה, והקדושה עשויה ביד זדים, מוסר הוא יתברך צדיק אחד או יותר ביד הקליפה, והם במסירת עצמם למיתה על קדושת השם יתברך מצילים את העולם וסומכין אותו - וזה מפורש רבב במדת הרוגי מלכות קני. מעתה, העולם היה צריך סעד בימי האבות, ולכן נמסר אברהם ביד נמרוד להשליכו לכבשן האש וניצל, לפי שלא היה בעולם אלא הוא. יצחק נמסר לשחיטה ולא ניצול

אבל לרשע ואוהב חמס, שונא הוא יתברך לבחון מעשיהם. עוד, מלת בוח"ן פירושו מודיע קני, כלומר, כשם שהאדם הרוצה להודיע לרבים ערך הזהב שף אותו על אבן בוחן, ומראה צבעו לרבים, ר"ס כך הוא יתברך בוחן הצדיק להודיע לעולם את ערכו קני, כדי שלא יאמרו משוא פנים יש בדבר. וכן אמרו במדרש רבה (בפרשתן פנ"ה, ב) על פסוק זה, 'הפשתני הזה' וכו' קני. רבב נמצאו אומרים, כי כאשר הוא יתברך מביא הצדיק לידי נסיון, הדבר ידוע שרוצה לגדלו ולמסור יצר הרע בידו. וכן עשה לאברהם אבינו, שנאמר: 'זה' ברך את אברהם בכל, רבב שמסר יצר הרע בידו קני.

והנסיון הזה היה ליצחק כמו לאברהם, כי בן ל"ז שנה היה קני, ובן שלשים לכח (אבות פ"ה, מ"א), ועם כל זה לא נאמר אלא ינסה את אברהם קני, להיות רחמי האב על הבן יותר מרחמי האדם על עצמו קני, ולכן לא מצינו מפורש בכתוב

שינויי נוסחאות

ר"ט. בכ"ל וכ"פ: יכן. רב. בכ"פ: יצמינו. רב. בכ"ל: 'שמסר לו'. רבב. בכ"פ: 'הנתפס'. רבג. בכ"ל וכ"פ: 'במיתת... מלוכה'.

קנ. ראה סנהדרין עב, ב. וראה בראשית רבה וישלח פ"ח, ח: "והוא עבר לפניו" (להלן לג, ג), הדא הוא דכתיב (תהלים קג, יג): 'כרחם אב על בנים'... אמר, טב דיגע בי ולא בהון'.

קנא. וראה מה שהאריך בזה הרמב"ן לעיל יא, כח.

קנב. ראה זח"א נח ט, א בתוספתא. וראה לקוטי תורה ושער הפסוקים בפרשתן.

קנג. ראה מדרש הגדול בפרשתן להלן כב, יט: "וישב אברהם", ויצחק היכן הוא. אלא שהכניסו הקדוש ברוך הוא לגן עדן וישב בה שלש שנים". והובאו הדברים גם בחזקוני שם. וכן בחזקוני להלן, בפסוק (כד, טז) ויצא יצחק לשוח בשדה. ילקוט שמעוני חיי, רמז קט.

קנד. ראה עץ חיים שער הכללים, פ"א. שער ההקדמות, סוד העשרה הרוגי מלכות.

קמד. וכמו שנאמר להלן (מב, טז): 'בזאת תבחנו'.

קמה. ראה כעין זה בפירוש מהר"י קרא ירמיה ו, כז. קמו. זה לשונו: "ה' צדיק יבחן ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו". אמר רבי יונתן, הפשתני הזה כשפשתנו לוקה אינו מקיש עליו ביותר מפני שהיא פוקעת, וכשפשתנו יפה הוא מקיש עליו ביותר, למה, שהיא משתבחת והולכת. כך הקדוש ברוך הוא אינו מנסה את הרשעים, למה, שאין יכולין לעמוד... ואת מי מנסה, את הצדיקים, שנאמר: 'ה' צדיק יבחן'.

קמוז. ראה בראשית רבה חיי פנ"ט, ז. ירושלמי ברכות פ"ט, ה"ה.

קמח. ראה זהר בפרשתן קיט, ב. רש"י להלן כה, כ. סדר עולם, פ"א. בראשית רבה בפרשתן פנ"ה, ד. פרקי דרבי אליעזר, פל"א.

קמט. וכמו שהקשה בזהר שם.

לגמרי, לתקון העולם. יעקב היה עתיד ליפול ביד עשו, אבל התפלל להנצל מידו בשביל בניו שקטנים היו, ובשביל נשיוֹקֵיהָ. וחנניה מישאל ועזריה בשביל מה שאמר נבוכדנצר (דניאל ג, טו): 'זמן הוא אלקא די ישיזבנכון מן ידי', הראה לו (פסוק יז): (די) [הן] איתי אלקא די [אנחנא פלחין] יכיל לשזבותהון'. ויהושע הכהן הגדול, מפני שהיה בחברת צדיקיהו ואחאב נביאי השקרִי. ודניאל, מפני הברכה שברכו דריוש, כמו שאמרו ז"ל במגילה (טו, א): "לעולם אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, שהרי שני גדולי עולם ברכום שני קלי עולם, ונתקיימה ברכתם, דוד ודניאל וכו'". נמצינו אומרים, שכל מי שנתפס על קדושת ה' ראוי הוא שימות מפני תיקון העולם, כי הקליפה מתדבקת בגוף של רִכְזֵה אֹתוֹ צדיק, ומנחת הקדושה העשויה בידה, והיא מתדבקת בנפשו של צדיק ועולה עמו, והצדיק ההוא משיג מעלה יתירה, כמו שאמר הקדוש ברוך הוא למשה רבינו ע"ה כשראה מיתת רבי עקיבה שאמר: 'זו תורה וזו שכרה', אמר לו: 'שתוק כך עלה במחשבה' (מנחות כט, ב), ופירש מורי זלה"ה קני, כך - רִכְזֵה במיתתה הזאת עלה במקום הנקראת מחשבה, ואם נצולים, הוא בשביל סבת מָה, לא שהדין כך.

(כב, ד) **ביום השלישי וישא אברהם את עיניו**

וירא את המקום מרחוק. יכול היה הוא יתברך לקפוץ לו הארץ ולהוליכו למקום הראוי להקרבת בנו, הוא מקום המזבח שבירושלים בשעה קלה. אך כדי להרבות שכרו מהצער שיצטער בשלשה ימים ההם, הניחו לילך קני. ואם תאמר, וכי לא היה עושה מצות קונו בשמחה, שמח היה במצוה, אך מצטער היה באבידת בנו יחידו. וכן נראה גם ממה שאמרוֹקֵי על (פסוק ב) 'קח נא את בנך', שהיה הולך ודוחה מלהקריב יצחק בכל יכולתו, ועם היות אהבתו אתו עזה לא מנע עצמו מלהקריבו. ואין ספק אצלי שכל אותם הימים היה בצער גדול, שאם לא היה מצטער לא היה [רְכִזֵה] כל כך שכו, כי 'לפום צערא אגרא' (אבות פ"ה, מ"ג). ולפיכך המתין לו שלשה ימים, ולא עכבו יותר, לפי שאין הקדוש ברוך הוא מניח בצער את הצדיקים יותר משלשה ימיםִי. וכן כתב במדרש רבה (בפרשת פנ"ו, א) על פסוק זה בעל ספר יפה תואר (ד"ה כתיב יחינו).

(כב, י) **וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת. היה די שיאמר 'ויקח את המאכלת'. אלא פירוש 'וישלח' כמו: 'וישלח יעקב מלאכים' (להלן לב, ד), ששלחם מאתו, אף כאן שלח מאתו את ידו, שהיא מדת החסדִי, שלא יכבשו רִכְזֵה רחמיו ולא ישחוט את בנו, ונשארה לו רִכְזֵה היד**

שינויי נוסחאות

רכז. בכ"ל: 'צדיק ההוא'. רכה. בכ"ל: 'מיתת'. רכו. נוסף מכ"ל וכ"פ. רכז. בכ"ל: 'רחמיו על בנו'. רכז. בכ"פ: 'יד'.

קנה. ראה ...

קנו. ראה סנהדרין צג, א. תנחומא, ויקרא סימן ו.

קנו. ראה מאמר יונת אלם, פכ"ב.

קנה. ראה פסיקתא זוטרתי כאן: "כדי לסגפו בדרך, ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה".

קנט. ראה סנהדרין פט, ב; הובא ברש"י בפסוק זה.

קס. ראה פסיקתא זוטרתי בפרשתן, בפסוק זה. וראה מדרש שוחר טוב, מזמור כב.

קסא. ראה זח"ג פנחס רלא, א ברעיא מהימנא. שם שב, א בתוספת. ועוד.

אוהבו יתברך קסו, הייתי יכול לומר שהאוהב אינו ירא כמו שירא אינו אוהב, והעבודה שלמה שצריך לעבוד את השם יתברך צריכה שתהיה בב' בחינות אלו, ואברהם נודע שהיה אוהב השם יתברך, ועל כן לא חשך בנו בחירו ממנו יתברך. והייתי יכול לומר שלא עשה פועל זה אלא מאהבה, על כן הודיע הוא יתברך שירא אלקים גם כן היה, כי אמר [הוא] נתן לי בן לזקנותי ולו חפץ ליטלו ממני הרשות בידו, ולכן נתנו לו בשמחה.

ע'תה ידעתי כי ירא אלקים אתה. אין דעתי נוחה במה שפירשו המפרשים קס"ח ש'ידעתי' הוא כמו 'הודעתי', כי מי שהוא בעל הלשון יודע לבאר כוונתו. אבל הוקשה לי אומרו: 'ירא אלקים אתה', דנראה שמוראו יראת מדת הדין, מעין היראה שהיתה לאיוב, שחבריו אמרו לו (איוב ד, ו): 'הלא יראתך כסלתך', כלומר, לפי שהיית ירא ממדת הדין פן תפגע בך, באמריך (שם ג, כה): 'פחד פחדתי ויאתיני', היא היתה כסלתך - בסילון שלך, ואיך אברהם שהיה אוהבו יתברך, אחרי כל הנסיגות שהיו בו כתוב בו שהיה 'ירא אלקים', שהיא יראת העונש ממדת הדין.

אמנם עיקר העבודה בשלמותה צריכה

החזקה ובה לקח את המאכלת, על דרך מה שאמרו (זח"א בפרשת ק, א) 'ויאמר הנני בני' (לעיל פסוק ז), שאמר יצחק לאביו: רכס' איה חסדך', ויאמר: 'הנני בני', כלומר, הנה ר'נהפכתי למדתך בני, רל"א היא מדת הגבורה קס"ב.

ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים וכו'. בא וראה איך היה אברהם רל"ב עובד השם יתברך בשמחה, כי הנה ידענו ש'אין הנבואה שורה מתוך עצבות' (שבת ל, ב), כי כן מצינו שכל זמן שהיה יעקב אבינו מצר על יוסף לא שרתה עליו רוח הקודש קס"ג. וכאן בהיותו עסוק בשחיטת בנו נראה אליו מלאך ה', הוא המלאך שאמר יעקב (להלן מח, טז): 'המלאך הגואל אותי מכל רע' קס"ד. רל"א אם כן לא היה עצב, אלא שמח שמחת מצוה, ולכן זכה רל"ז שידבר אתו יתברך רל"ח פעם ושתים.

ע'תה ידעתי כי ירא אלקים אתה. קשה בעיני אומרו 'ירא אלקים' ולא 'ירא ה'', כי ב' מיני יראה יש, כמו שנזכיר לקמן קס"ה. ובאומרו 'ירא אלקים' נראה, שהיתה יראת העונש, מעין יראתו של איוב קס"ו.

אמנם פשר הענין הוא, שלהיות אברהם

שינויי נוסחאות

רכס. בכ"ל: 'אבי היכן חסדך'. רל. בכ"ל: 'נהפך'. רל"א. בכ"ל: 'שהיא'. רל"ב. בכ"ל: 'עובד את'. רל"ג. בכ"ל: 'נמצא שלא היה עצב'. רל"ד. בכ"ל: 'לנבואה פעם ושתים'. רל"ה. בכ"ל: 'פנים בפנים'. רל"ו. נוסף מגליון כ"מ. וחסר קצת בגליון, והושלמנו בסוגר מרובע כנהוג על פי סברתינו. רל"ז. נוסף מכ"פ וכ"ק. והוא כעין הכתוב בדיבור הקודם מגליון כ"מ, ומפני השינויים לא נמנענו מלהביא שניהם.

קס"ה. ראה להלן בפסוק ויקרא מלאך ה', בשם הריקאנטי.

קס"ו. ראה איוב ד, ו; הובא בדיבור הבאה.

קס"ז. ראה ישעיה מא, ח.

קס"ח. ראה מדרש אגדה כאן. ילקוט שמעוני בפרשת,

קס"ב. ראה גם שם שב, א.

קס"ג. ראה פסיקתא זוטרתי פרשת ויגש, בפסוק (מה, כז) ותחי רוח יעקב אביהם. וראה אבות דרבי נתן (נוסח א), פ"ל.

קס"ד. דהיינו השכינה; ראה זח"א ויחי רל, א.

הניח מלשבחו במדה רמ מעולה שהיא היותו אוהב, ושבחו במדה רמא פחותה שהיא היותו ירא.

אמנם אפשר לומר, שהוא על דרך מה רמב שאמרו בנח (עירובין יח, ב): 'איש צדיק' (לעיל ו, ט), שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולה שלא בפניו. כך להיותו מדבר רמנעמו לא אמר אלא שהוא ירא, אבל לאחרים הודיע כי היה עובד מאהבה. רמז וזהו שנאמר (ישעיה מא, ח): 'זרע אברהם אוהבי'.

עוד כתב רמחם החכם ריקאנטי (בפרשתן, ד"ה כי עתה ידעתי), "כי שני מיני יראה הם, יראה פנימית ויראה חיצונית, החיצונית היא למטה מן האהבה, והפנימית הוא למעלה ממנה. רמז החיצונית היא העובד את המלך מפני יראת העונש, רמז והפנימית עובדו להיותו משיג גדולתו, וירא ויפחד שמא לא יהיה ראוי לעמוד בהיכלו, כי יאמר לפי גודל מעלתו ורוב פחיתותי וחסרוני ימצא בי ערות דבר קטן, ויוציאני רמז מהיכלו, ונמצא כל ימיו עומד בדאגה, וירא לבל ימצא בו המלך מום או חסרון, כענין שנאמר (דברים כג, טו): 'ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך', נמצא זה ירא מרוב אהבה וחיבה לידבק במלך, ולהיות ממשרתיו, זו היא היראה

להיות מיראה ואהבה קטן, מה שנראה שלא יצדקו יחד קטן, כי האוהב לחבירו עושה רצונו בחשק, אבל לא ירא ממנו אם יחטא לו. והירא אינו עובד באהבה, ולפיכך כתיב בעבודת השם יתברך שצריכה להיות בשני דרכים אלו. והנה אברהם נודע בשערים שמו היותו אוהב אותו יתברך קטן, ולא נודע לבריות שהיה עובד גם כן מיראה, על כן בא הכתוב ואמר: עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה, כלומר, שיראה שלך היתה גם כן מיראה ולא מאהבה בלבד, כי דנת ואמרת: הוא יתברך נתן לי בן לעת זקנתי, ואם יעלה בדעתו לקחתו ממני מי ימנענו.

(כב, ט"ז) **ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים, ויאמר בי נשבעתי.** אמרו רמז בזה (*), כי המלאך הזה הוא מלאך הברית. והוא מגדר נבואה המעולה, לא נזכרה בתורה כי אם במקום הזה. ובי נשבעתי, רוצה לומר ביו"ד נשבעתי קטן, ובהיותו זוכה לגדר נבואה כזאת, הכרח הוא לומר ששמח בעבודתו היה כאשר אמרנו קטן, ובדין נקרא אוהבו של ה', הואיל ועובדו עבודה רמז זו בשמחה.

ואולם קשה מה שאומר (לעיל פסוק יב): 'עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה', למה

שינויי נוסחאות

רמז. בכ"ל וכי"פ: 'בספר הזהר'. רמז. בכ"ל: 'כזאת'. וכי"פ: 'כזר'. רמז. בכ"ל: 'המעולה'. רמז. בכ"ל: 'הפחותה'. רמב. בכ"פ: 'שאמרנו'. רמז. בכ"ל: 'עם אברהם, לא אמר לו'. רמז. בכ"ל: 'יעל כן אמר: זרע...'. רמז. בכ"ל: 'הרב'. רמז. בכ"ל: 'כיצד יראה חצונית, הוא הירא לעבוד על מצות המלך'. רמז. בכ"ל: 'יראת פנימית היא בהיות האדם משיג מעלת הבורא יתברך ויפחד ויאמר שמא...'. רמז. בכ"ל: 'חזק מהיכלו'.

קטן. על פי תהלים יט, י. כי הוא דבר והיפוכו.

קטן. וכמו שנאמר בישעיה מא, ח.

קטן. ראה ...

קטן. ראה לעיל כב, יא.

קטן. על פי דברים כד, א.

רמז קא. וראה גם רד"ק, ד"ה כי עתה ידעתי וחזקוני וכלי יקר כאן.

קטן. ראה ... וראה תיקוני זהר תיקון י כה, ב: "אורייתא בלא דחילו ורחימו [אהבה ויראה] לא פרחת לעילא... ותורה ומצוה בלא דחילו ורחימו לא יכילת לסלקא ולמיקם קדם ה'".

שהיא למעלה מן האהבה, ועליה אמר: ^{רמט}והמגיע למעלה
 'כי ירא אלקים אתה', ^{רנ}וכי ירא אשתו ובניו לכלום, כדי
 זו ^{רנא}אינו מחשיב אשתו ובניו לכלום, כדי
 למוסרם על עבודת הבורא יתברך, כקונה
 אלף ככרי זהב ^{רנא}באגודת ירק". ועל יראה
 זו אמרו (ברכות לג, ב): 'הכל בידי שמים
 חוץ מיראת שמים', ^{רנב}לפי שיראה זו היא
 בידי אדם.

שינויי נוסחאות

רמט. בכ"ל: 'כי המגיע'. רנ. בכ"ל: 'הרי אשתו ובניו וגופו אינם נחשבים לו לכלום'. רנא. בכ"ל: 'בפרוטה אחת'.
 רנב. בכ"ל: 'כי יראה זו אינה בידי שמים אלא בידי אדם'.

